ESAG

ΕΛΒΕΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
SWISS SCHOOL OF ARCHAEOLOGY IN GREECE

ΕΤΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
ANNUAL REPORT 2020

Impressum

Έκδοση: Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα (ΕΑΣ)
Σκαραμαγκά 4Β, GR-104 33 Αθήνα
E-mail: info@esag.swiss
www.esag.swiss
Σχεδιασμός και σύνταξη: Thierry Theurillat, Tobias Krapf και Valentina Di Napoli
Μεταφράσεις: Valentina Di Napoli, Αγγελική Λαμπάκη, Thierry Theurillat και Sylvian Fachard
Τυπώθηκε σε 1500 αντίτυπα
Licence Creative-Commons : CC BY-SA 4.0
© 2020 Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

Published by the Swiss School of Archaeology in Greece (ESAG)
Skaramanga Street 4B, GR-104 33 Athens, Greece
E-mail: info@esag.swiss
www.esag.swiss
Concept/Editor: Thierry Theurillat, Tobias Krapf and Valentina Di Napoli
Translation: Thierry Theurillat, Sylvian Fachard, Valentina Di Napoli and Aggeliki Lampaki
Copies in print: 1500
Licence Creative-Commons : CC BY-SA 4.0
© 2020 Swiss School of Archaeology in Greece

Πνευματική ιδιοκτησία εικόνων – Photo and Illustration Credits

Εικόνες και σχέδια ΕΑΣ πλην διαφορετικής μνείας.
Photo and Illustration by ESAG unless otherwise specified.
Jérôme André (7, 13-14, 16, 21, 27), Julien Beck (3, 23, 27), Oliver Bruderer (15-16), Chloé Chezeaux (20), Χάρης Γιαννουλόπουλος (18), Tobias Krapf (3, 10, 12, 17,19), Χρήστος Πανταζής (26), Laureline Pop (18), Ανδρέας Σκιαδαρέσης (17), Thierry Theurillat (3, 8, 9, 11-14, 27)

Στο εξώφυλλο: Το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο (τρισδιάστατη αναπαράσταση: O. Bruderer, αεροφωτογραφία: J. André).
Cover photo: The sanctuary of Artemis Amarysia at Amarynthos (3D Reconstruction: O. Bruderer, aerial view: J. André).

Περιεχόμενα | Table of contents

Εισαγωγή | Introduction

4 Χαιρετισμός του Διευθυντή
Director's foreword, *K. Reber*

Ανασκαφές και μελέτες | Field and museum studies

7 Το Ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο 2017-2021 – απολογισμός, *K. Reber – D. Knoepfler – Α. Καραπασχαλίδου – T. Krapf – T. Theurillat*

11 Το Ιερό της Αρτέμιδος μέχρι την αρχαϊκή εποχή, *S. Verdan – T. Theurillat – T. Saggini – C. Chezeaux – Χ. Γιαννουλόπουλος – Γ. Κονσουλίδη*

14 Στοές και *Οἴκοι* – η μνημειακή μορφή του ιερού, *T. Krapf – D. Greger – J. André – C. Pernet – J. Yaw – Κ. Κατσαρέλια*

17 Επιγραφές από την Αμάρυνθο, *D. Knoepfler*

20 Τα «σπίτια των δράκων» της Εύβοιας. Το δρακόσπιτο στη θέση Ίλκιζες, *K. Reber – Μ. Χιδίρογλου – Α. Σίμωσι – C. Chezeaux – J. André*

22 Όρμος Κοιλάδας, *J. Beck – Α. Σωτηρίου*

Οργάνωση | Organisation

24 Συμβούλιο του Ιδρύματος και Συμβουλευτική Επιτροπή
Board of Trustees and Advisory Council

24 Συνεργάτες και επιστημονικά μέλη
Collaborators and scientific members

Νέα | News 2020

26 Δημοσιεύσεις, διαλέξεις και νέα
Publications, conferences and news

Πρόγραμμα | Program 2021

27 Έρευνες πεδίου και εργασίες στο Μουσείο
Field research and museum studies

Χαιρετισμός του Διευθυντή
Director's foreword

Karl Reber

Οι δραστηριότητες της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ελλάδα το 2020

Το έτος 2020 ήταν από πολλές απόψεις μια ιδιαίτερη χρονιά: από τη μία πλευρά, η πανδημία του Covid-19 περιόρισε ριζικά τις δραστηριότητές μας και, από την άλλη, η ερευνητική ομάδα που συρρικνώθηκε αρκετά, κατάφερε σημαντικές ανακαλύψεις στο ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο. Όλες οι δημόσιες δραστηριότητες έπρεπε δυστυχώς να ακυρωθούν, όπως η ετήσια ομιλία που είχε διοργανωθεί στην Αθήνα για τις 12 Μαρτίου, ο εορτασμός της 1ης Αυγούστου που συνήθως λαμβάνει χώρα στον κήπο της οικίας των ανασκαφών στην Ερέτρια, η δημόσια παρουσίαση των αποτελεσμάτων των ανασκαφών στην πλατεία της Αμαρύνθου, καθώς και η ετήσια συνέλευση του Συμβουλίου και των συνεργατών της ΕΑΣ που είχε προγραμματιστεί για τις 16 Νοεμβρίου. Παρομοίως, αναγκαστήκαμε να ακυρώσουμε όχι μόνον την «Ημέρα με Ανοιχτές Πύλες», αλλά και τις ιδιωτικές και δημόσιες ξεναγήσεις στις ανασκαφές της Αμαρύνθου.

Όταν η κατάσταση της δημόσιας υγείας βελτιώθηκε και ανακοινώθηκε η άρση των περιοριστικών μέτρων, αποφασίσαμε να διεξάγουμε την ανασκαφική περίοδο στην Αμάρυνθο, ωστόσο με ριζικά περιορισμένη ομάδα συνεργατών. Η συνηθισμένη πρακτική άσκηση των φοιτητών από ελβετικά Πανεπιστήμια δεν υλοποιήθηκε εξαιτίας της οδηγίας για αποφυγή άσκοπων μετακινήσεων. Έτσι, στις ανασκαφές της Αμαρύνθου έλαβαν μέρος κυρίως ντόπιοι εργατοτεχνίτες και φοιτητές από ελληνικά Πανεπιστήμια, που μπορούσαν να μετακινηθούν ευκολότερα. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, από τις 20 Ιουλίου έως και τις 28 Αυγούστου, η ομάδα τήρησε πιστά όλα τα μέτρα προστασίας τόσο κατά την εργασία τους στον χώρο της ανασκαφής και στο Μουσείο, όσο και κατά τον ελεύθερο χρόνο τους. Χάρη στα μέτρα αυτά, αλλά και στην πρόθυμη συνεργασία όλων των συμμετεχόντων, αποφύγαμε περιπλοκές που να σχετίζονται με τον κορωνοϊό.

Οι ανασκαφές που διεξήχθησαν υπό την επίβλεψη των Tobias Krapf και Thierry Theurillat έφεραν, παρά τους προαναφερθέντες περιορισμούς, εκπληκτικά αποτελέσματα. Από τη μία πλευρά, ανάμεσα στην ανατολική και βόρεια στοά αποκαλύφθηκαν τρία μικρά οικοδομήματα σε σχήμα *οἴκου*· από την άλλη, εντοπίστηκε με βεβαιότητα ο ναός της Αρτέμιδος που αναζητείτο εδώ και πολύ καιρό. Στο δυτικό τμήμα του κτηρίου 6, το οποίο είχε μερικώς αποκαλυφθεί στις προηγούμενες ανασκαφές, βρέθηκε ένας αποθέτης με αναθήματα, ανάμεσα στα οποία ήταν κεραμικά σκεύη, μεταλλικά αντικείμενα, σκαραβαίοι, καθώς και άλλα μικροευρήματα. Παρόλο που η μελέτη του βόθρου, ο οποίος χρονολογείται πιθανότατα στο πέρασμα από τον 6ο στον 5ο αι. π.Χ., θα διαρκέσει αρκετά, ωστόσο είναι ήδη δυνατόν να παρουσιαστούν κάποια πρώτα πορίσματα.

Παρομοίως, το πρόγραμμα της υποβρύχιας έρευνας στον Όρμο της Κοιλάδας, που υποστηρίζεται από την ΕΑΣ, υλοποιήθηκε με περιορισμένο προσωπικό και σε συντομότερη διάρκεια, όπως θα διαβάσετε στην αναφορά των Julien Beck και Ανδρέα Σωτηρίου.

Οι προσωπικές μου έρευνες για τα αινιγματικά «Δρακόσπιτα» στη Νότια Εύβοια με οδήγησαν σε ένα νέο, μικρής εμβέλειας, πρόγραμμα, το οποίο στοχεύει στην αποσαφήνιση της χρονολόγησης και της χρήσης τους. Δυστυχώς, η προγραμματισμένη ανασκαφή στο Δρακόσπιτο στη θέση «Ίλκιζες» των Στύρων ακυρώθηκε λόγω της πανδημίας, ωστόσο μια μικρή ομάδα αποτελούμενη από τους Chloé Chezeaux, Jérôme André και Tobias Krapf κατάφερε να πραγματοποιήσει έναν πρώτο καθαρισμό και μια τοπογραφική αποτύπωση του οικοδομήματος. Η ανασκαφή αναβάλλεται για το 2021.

Από φέτος, η σειρά δημοσιευμάτων Eretria, Fouilles et Recherches είναι πλουσιότερη: εκδόθηκαν οι τόμοι XXIV (Guy Ackermann, «La céramique d'époque hellénistique») και XXV (Thierry Theurillat, Guy Ackermann, Marc Duret, Simone Zurbriggen, «Les thermes du centre»).

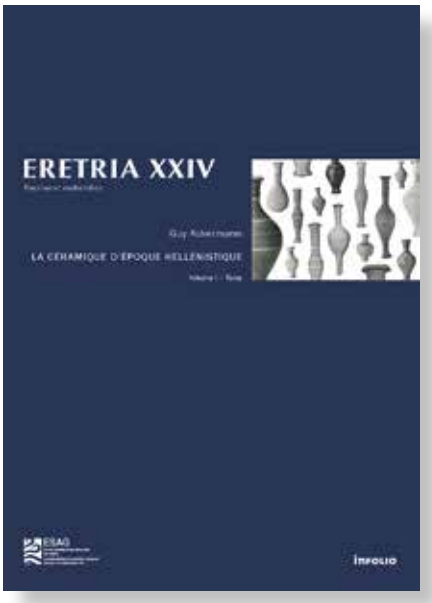

Ευχαριστίες

Οφείλω να εκφράσω καταρχήν θερμές ευχαριστίες στις συνεργάτιδες και τους συνεργάτες της ΕΑΣ, οι οποίοι αυτή τη δύσκολη χρονιά κατάφεραν να εργαστούν σε πολύ ειδικές και πρωτόγνωρες συνθήκες. Το γεγονός ότι αυτό επετεύχθη οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην εξαιρετική οργάνωση των δύο Επιστημονικών Γραμματέων, των Thierry Theurillat και Tobias Krapf. Στην έδρα της Σχολής στην Αθήνα είχαμε ως συνήθως τη φερέγγυα υποστήριξη της Valentina Di Napoli, ενώ στην Ερέτρια βασιστήκαμε στη συνεργασία του Κώστα Ευαγγελίου. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Ερέτριας ο Χάρης Γιαννουλόπουλος, με την υποστήριξη της Γαλάτειας Κονσουλίδη, ασχολήθηκε με τη συντήρηση των πλούσιων ευρημάτων από τις ανασκαφές.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλουμε να εκφράσουμε, επίσης, προς τις ελληνικές αρχαιολογικές υπηρεσίες, χωρίς την υποστήριξη

των οποίων δεν θα ήταν εφικτή η εργασία μας: στην Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, στο Τμήμα Εποπτείας Ελληνικών και Αλλοδαπών Επιστημονικών Ιδρυμάτων και κυρίως στις Κωνσταντίνα Μπενίση και Σοφία Σπυροπούλου, στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Ευβοίας και κυρίως στην προϊσταμένη Αγγελική Σίμωσι, καθώς και στην Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων και την προϊσταμένη Παρή Καλαμαρά. Θερμές ευχαριστίες εκφράζουμε, επίσης, στους αρχαιολόγους και συνεργάτες αυτών των Εφορειών, ιδιαίτερα στον Κώστα Μπουκάρα, την Όλγα Κυριαζή, την Φανή Σταυρουλάκη και την Σταυρούλα Παρίσση, καθώς και στις πιο στενές μας συνεργάτιδες στο πρόγραμμα της Αμαρύνθου, την Αμαλία Καραπασχαλίδου, και στο πρόγραμμα στα «Δρακόσπιτα», την Μαρία Χιδίρογλου.

Όπως και τα προηγούμενα έτη, έτσι και φέτος βασιστήκαμε στην υποστήριξη της Ελβετικής Πρεσβείας στην Αθήνα και του Πρέσβη, της Α.Ε. κ. Olaf Kjelsen. Στην αρχή της χρονιάς η Πρέσβειρα της Ελλάδας στην Ελβετία, η Α.Ε. Χαρά Σκολαρίκου, παραχώρησε τη θέση της στην Α.Ε. Αικατερίνη Ξαγοράρη. Τις ευχαριστούμε αμφότερες, όπως και τον Δήμαρχο της Ερέτριας και Αμαρύνθου, Ιωάννη Δημητρόπουλο, τον Πολιτιστικό Σύλλογο Αμαρύνθου και τον υπεύθυνο Αντώνιο Καραβά, καθώς και τον Πολιτιστικό Σύλλογο «Γεράνι» και τον υπεύθυνο Κώστα Φραγγουλόπουλο.

Εκφράζουμε θερμές ευχαριστίες στο Πανεπιστήμιο της Λοζάνης που μας προσφέρει το ιδανικό περιβάλλον για την εργασία μας, καθώς και στους συνεργάτες και το Τμήμα Προσωπικού.

Χωρίς την οικονομική υποστήριξη από τρίτους, δεν θα ήταν εφικτό να υλοποιηθούν τα ερευνητικά μας προγράμματα. Για τον λόγο αυτό, οφείλουμε πολλές ευχαριστίες σε όλα τα ιδρύματα και τους δωρητές που μας παρείχαν την υποστήριξή τους, κυρίως στο Εθνικό Ίδρυμα της Ελβετίας για την Επιστημονική Έρευνα (SNF), στο Ομοσπονδιακό Τμήμα για την Επιστήμη, την Εκπαίδευση και την Έρευνα, στην Ομοσπονδιακή Γραμματεία για την Εκπαίδευση, την Έρευνα και την Καινοτομία (SERI), στο Φιλανθρωπικό Ίδρυμα της Οικογένειας Sandoz, στο Ίδρυμα Σταύρος Σ. Νιάρχος, στο Ίδρυμα Isaac Dreyfus-Bernheim, στο Ceramica-Stiftung, στην Ακαδημαϊκή Εταιρεία του Vaud, στο Ίδρυμα Théodore Lagonico, καθώς και στο Ίδρυμα Αφεντούλη.

Προσωπικός απολογισμός

Μετά από δεκαπέντε χρόνια διδασκαλίας και έρευνας στο Πανεπιστήμιο της Λοζάνης, την 1η Αυγούστου του 2020 συνταξιοδοτήθηκα. Τα καθήκοντά μου στο Πανεπιστήμιο της Λοζάνης ανέλαβαν οι Sylvian Fachard (Καθηγητής) και Othmar Jaeggi (Επίκουρος Καθηγητής). Το Συμβούλιο της ΕΑΣ συμφώνησε να παραμείνω Διευθυντής της Σχολής μέχρι το τέλος της παρούσας φάσης του ερευνητικού προγράμματος «Το Ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο» που χρηματοδοτείται από το Εθνικό Ταμείο για την Επιστημονική Έρευνα. Έτσι, από την 1η Ιουλίου 2021 τη διεύθυνση της ΕΑΣ θα αναλάβει ο Sylvian Fachard, ο οποίος σπούδασε Αρχαιολογία και Αρχαία Ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Λοζάνης και μεταξύ 2002 και 2011 υπήρξε Επιστημονικός Γραμματέας της ΕΑΣ. Ο Sylvian Fachard ολοκλήρωσε το διδακτορικό του στο Πανεπιστήμιο της Λοζάνης το 2009, με θέμα «La défense du territoire. Étude de la Chôra érétrienne et de ses fortifications», που το 2012 δημοσιεύθηκε ως μονογραφία στον 21ο τόμο της σειράς «Eretria, Fouilles et Recherches». Ύστερα από ένα διάστημα στο Harvard Center for Hellenic Studies στην Ουάσιγκτον, δίδαξε στο Joukowsky Institute for Archaeology & the Ancient World του Πανεπιστημίου Brown. Από το 2013 έως το 2016 δραστηριοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης, στο πλαίσιο ενός προγράμματος SNF-Ambizione, ενώ αμέσως μετά εργάστηκε στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών ως Andrew W. Mellon Professor. Το πλούσιο βιογραφικό του και η ευρεία εμπειρία του σε επιστημονικά προγράμματα, μεταξύ των οποίων και της ΕΑΣ, τον καθιστούν τον ιδανικό διάδοχο στη Διεύθυνση της ΕΑΣ. Επιθυμώ να του ευχηθώ και από το βήμα αυτό μεγάλη επιτυχία!

Karl Reber,
Διευθυντής της ΕΑΣ

The Swiss School of Archaeology in Greece in 2020

In many ways, 2020 has been a year of contrasts. On the one hand, the Covid-19 pandemic, which considerably restricted our activities, forced us to cancel most public events, including the annual conference in Athens on March 12, the celebration of the Swiss National Day in Eretria on August 1, as well as guided tours of theAmarynthos excavations. On the other hand, exceptional discoveries were made this summer in the Artemision of Amarynthos, despite the strict sanitary conditions and an excavation team reduced to the essentials. Indeed, the long-sought-after temple of Artemis was conclusively identified during the campaign directed by Tobias Krapf and Thierry Theurillat (20.7–28.8). The excavation of the temple also brought to light an earlier building phase, associated with a rich deposit of offerings from the end of the Archaic period, including vases, metal objects, scarab seals and several other small finds. The northern limit of the sacred space has also become more precise thanks to the discovery of three small oikos-shaped buildings between the north and east stoas.

In addition to the excavations at Amarynthos, the School supported the research project in the Bay of Kiladha (Peloponnese), directed by Andreas Sotiriou (Ephorate of Underwater Antiquities) and Julien Beck (University of Geneva), which took place this summer in a reduced format.

Throughout my research years in Euboea, I developed a keen interest in the enigmatic "dragon houses" found in the southern part of the island. This interest gave rise to the project of surveying and excavating a *drakospito* at Ilkizes to assess its date and function. Due to sanitary restrictions, only the first part of the investigation was completed this summer: the building was cleaned and thoroughly documented by photogrammetry by Chloé Chezeaux and Jérôme André (University of Lausanne) assisted by Tobias Krapf (ESAG).

The *Eretria* series has been enriched with two new volumes this year: vol. XXIV by Guy Ackermann on Hellenistic pottery and vol. XXV by Thierry Theurillat, Guy Ackermann, Marc Duret, and Simone Zurbriggen on the Roman baths.

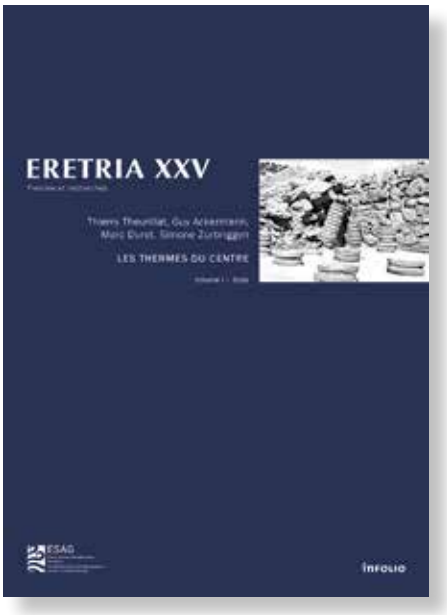

Acknowledgments

First and foremost, I would like to thank all ESAG staff members on this very peculiar year for their dedicated commitment in the field and in the museum's storerooms. Despite the difficult conditions, their contribution was decisive to the success of our activities. Special thanks must go to our two scientific secretaries, Thierry Theurillat and Tobias Krapf, to our head administrator in Athens, Valentina Di Napoli, the intendant in Eretria, Kostas Evangeliou, as well as the restoration team, Harry Giannoulopoulos and Galatia Konsoulidi.

We wish to gratefully acknowledge the continued support and stimulating spirit of collaboration of the Greek archaeological authorities, first and foremost the Directorate of Antiquities in the Greek Ministry of Culture and Sport under the direction of Polyxeni Adam-Veleni, as well as Konstantina Benissi and Sophia Spyropoulou from the Department of Foreign Schools, the Ephorate of Antiquities of Euboea under the direction of Angeliki Simosi, as well as the Ephorate of Underwater Antiquities under the direction of Paraskevi Kalamara. We also extend our gratitude to the collaborators of both Ephorates, in particular Kostas Boukaras, Olga Kyriazi, Fani Stavroulaki, and Stavroula Parissi, as well as to our partners in the ongoing projects at Amarynthos, Amalia Karapaschalidou, and Ilkizes, Maria Chidiroglou.

Special thanks go to the Swiss Embassy in Athens and the Greek Embassy in Switzerland, as well as their respective Ambassadors, Olaf Kjelsen and Ekaterini Xagorari, for their keen interest in our activities. We would also like to thank the municipality of Eretria and its mayor, Ioannis Dimitropoulos, the cultural association of Amarynthos under the leadership of Antonios Karavas and the local association Gerani and its president, Kostas Frangoulopoulos, for their active support.

Finally, the Swiss School of Archaeology in Greece extends its warmest thanks to the active members of its Board of Trustees and Advisory Council. We owe to the tireless efforts of the acting president of the Board of Trustees and former member of the Swiss Federal Council, Pascal Couchepin, and of the vice-president, Pierre Ducrey, the financial support of generous sponsors and institutions: the Swiss National Science Foundation (SNSF), the Federal Department of Economic Affairs, Education and Research, the State Secretariat for Education, Research and Innovation (SERI), the University of Lausanne and the other Swiss universities, the Sandoz Family Philanthropy Foundation, the Stavros Niarchos Foundation, the Théodore Lagonico Foundation, the Afenduli Foundation, the Isaac Dreyfus-Bernheim Foundation, The *Société académique vaudoise*, as well as numerous private donors.

Succession

After fifteen years of teaching and research at the University of Lausanne, I have reached retirement age. Sylvian Fachard (Full Professor) and Othmar Jaeggi (Assistant Professor) have taken over the teaching of Classical archaeology at the University of Lausanne on August 1st, 2020. I will, however, continue in my role as Director until the end of the four-year SNSF-funded project on the Artemision at Amarynthos, which will come to an end on June 30, 2021. As of July 1, 2021, Sylvian Fachard will take over the direction of ESAG. After graduating at the University of Lausanne, Sylvian Fachard was the Scientific Secretary of ESAG from 2002 to 2011. In 2009, he submitted his doctoral thesis at the University of Lausanne, entitled "La défense du territoire. Étude de la Chôra érétrienne et de ses fortifications," and published in 2012 in the *Eretria* collection, Fouilles et recherches XXI. After a stay at the Harvard Center for Hellenic Studies in Washington, S. Fachard taught at the Joukowsky Institute for Archaeology & the Ancient World at Brown University. From 2013 to 2016, he continued his research on the borders of Attica at the University of Geneva as part of an SNSF Ambizione grant, before being appointed Andrew W. Mellon Professor at the American School of Classical Studies in Athens. His already prolific career and extensive experience combined with first-hand knowledge of ESAG activities, make him an ideal successor at the head of ESAG. I wish him good luck and every success in his new mandate.

Karl Reber,
Director of ESAG

Ο Sylvian Fachard, νέος Διευθυντής της ΕΑΣ.
Sylvian Fachard, upcoming director of ESAG.

Το Ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο 2017-2021 — απολογισμός

Karl Reber – Denis Knoepfler – Αμαλία Καραπασχαλίδου – Tobias Krapf – Thierry Theurillat

Υπό την επίβλεψη των Α. Σίμωσι και Ο. Κυριαζή (ΕΦΑ Ευβοίας)

Το τετραετούς διάρκειας επιστημονικό πρόγραμμα που χρηματοδοτήθηκε από το Εθνικό Ταμείο της Ελβετίας για την Επιστημονική Έρευνα (SNF) με θέμα «Το Ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο 2017-2021» οδεύει στην ολοκλήρωσή του. Είναι ώρα, λοιπόν, να παρουσιαστεί ένας σύντομος απολογισμός των πρώτων πορισμάτων. Δεν θα επεκταθούμε, εδώ, στην ιστορία εντοπισμού του ιερού, το οποίο αναζητείτο εδώ και πολύ καιρό, επειδή είναι πλέον αρκετά γνωστή. Ωστόσο, θέλουμε να υπενθυμίσουμε τις διαφωτιστικές έρευνες του Denis Knoepfler, χωρίς τις οποίες η ανακάλυψη του ιερού δεν θα ήταν εφικτή.

Αφού εντοπίστηκε η θέση του ιερού, σύμφωνα με τις υποθέσεις του D. Knoepfler, η ΕΑΣ πραγματοποίησε, σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ευβοίας, τοπογραφικές έρευνες και, από το 2006, ξεκίνησε τις πρώτες δοκιμαστικές τομές στην περιοχή του λόφου στη θέση Παλαιοεκκλησιές, κοντά στην Αμάρυνθο. Το 2007 μία τομή απεδείχθη τόσο ελπιδοφόρα που η ΕΑΣ αποφάσισε να προχωρήσει σε περαιτέρω ανασκαφικές έρευνες. Η περιοχή, όμως, ήταν χωρισμένη σε διάφορα μεγάλα ιδιωτικά οικόπεδα. Ως εκ τούτου η ΕΑΣ αγόρασε και δώρισε στο Ελληνικό Δημόσιο μερικά από αυτά τα οικόπεδα, χάρη στη χρηματοδότηση του Ομοσπονδιακού Τμήματος για την Επιστήμη, την Εκπαίδευση και την Έρευνα, του Ιδρύματος Isaac Dreyfus-Bernheim και του Φιλανθρωπικού Ιδρύματος της Οικογένειας Sandoz. Αυτή τη στιγμή, η διαθέσιμη επιφάνεια για ανασκαφικές έρευνες υπερβαίνει τα 10.000 τ.μ.

Οι ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν σε στενή συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ευβοίας. Γεωτρήσεις και γεωφυσικές διασκοπήσεις, οι οποίες υλοποιήθηκαν από το CNRS (CEREGE) και το Παν/μιο Θεσσαλονίκης, επέτρεψαν την ακριβή θέση των ανασκαφικών τομών. Με την πάροδο του χρόνου, αποκτάμε μια ολοένα και πλουσιότερη εικόνα του χώρου του ιερού.

Το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στους πρόποδες του λόφου των Παλαιοεκκλησιών — The sanctuary of Artemis *Amarysia* at the foot of the hill of Paleoekklisies.

Η θέση και η ανάπτυξη του ιερού

Η εγκατάσταση της Εποχής του Χαλκού στον λόφο των Παλαιοεκκλησιών ήταν γνωστή εδώ και πολύ καιρό· σήμερα ταυτίζεται αναμφίβολα με τη θέση a-ma-ru-to που αναφέρεται στις πήλινες πινακίδες του μυκηναϊκού ανακτόρου της Θήβας. Η συγκεκριμένη εγκατάσταση εκτεινόταν και στα βόρεια του λόφου, όπως απέδειξαν διερευνητικές τομές που πραγματοποιήθηκαν το 2006. Σήμερα δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς και με ποιον τρόπο το ιερό στους πρόποδες του λόφου αντικατέστησε την προϊστορική εγκατάσταση. Οι διασκοπήσεις έδειξαν ότι, κατά την προϊστορική εποχή, στη θέση του μεταγενέστερου ιερού υπήρχε ένας βαθύς όρμος, ο οποίος επιχώθηκε σταδιακά, σχηματίζοντας τον χώρο, όπου αργότερα ιδρύθηκε το ιερό. Οι πρώτες μόνιμες κατασκευές στην περιοχή του μεταγενέστερου ιερού χρονολογούνται στην εποχή μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων. Το αρχαιότερο κτήριο (9) ανάγεται στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. Ακολουθεί το κτήριο 3, που οικοδομήθηκε κατά τα τέλη του 7ου αι. π.Χ. και βρισκόταν κοντά σε οδό, η οποία κατά πάσα πιθανότητα οδηγούσε από την εγκατάσταση στα βόρεια του λόφου έως τη θάλασσα. Κατά την κλασική περίοδο, η συγκεκριμένη οδός εγκαταλείφθηκε εξαιτίας της κατασκευής του κτηρίου 2, το οποίο λειτουργούσε ως πρόπυλο ή *θησαυρός*. Στα δυτικά του, πιθανότατα ακόμα κατά τον 6ο αι. π.Χ., οικοδομήθηκε ένας ναός (6), ορθογώνιας κάτοψης με μία σειρά εσωτερικών στηριγμάτων, ο οποίος βρισκόταν στα δυτικά ενός μνημειώδους βωμού (11). Ο ναός ταυτίστηκε με βεβαιότητα κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του καλοκαιριού του 2020, χάρη στην ανακάλυψη ενός αποθέτη που περιείχε κεραμική, μεταλλικά αντικείμενα και δεκάδες μικροευρήματα. Πλευρικά του ναού βρίσκονταν μερικά κτήρια μικρότερων διαστάσεων (7, 8, 12 και 13), τα οποία ήταν πιθανώς θησαυροί και φιλοξενούσαν τα πολυτιμότερα αναθήματα.

Κατά την ελληνιστική περίοδο το ιερό περιβαλλόταν, τουλάχιστον σε δύο πλευρές, από μεγάλες στοές. Μια μνημειώδης, δίκλιτη στοά (1) με πλευρικές προεκτάσεις και εσωτερικό θρανίο κατά μήκος του οπίσθιου τοίχου αποτελούσε, από το δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ. και μετά, το ανατολικό όριο του ιερού. Στα βόρεια ανακαινίστηκε μια στοά (5), η οποία είχε κατασκευαστεί κατά την κλασική εποχή. Στα νότια, το ιερό εκτεινόταν έως τη θάλασσα — όπου θα πρέπει να υποθέσουμε πως υπήρχε, κατά την αρχαιότητα, ένα λιμάνι —, ενώ το δυτικό όριο του ιερού δεν έχει ακόμη εντοπιστεί, επειδή βρίσκεται εκτός του ανεσκαμμένου χώρου.

Τον 2ο αι. π.Χ., το ιερό πρέπει να επεκτάθηκε προς τα ανατολικά. Πίσω από τη μεγάλη ανατολική στοά (1) υπήρχε ένας χώρος που τον περιέβαλλε ένας τοίχος (4) κατασκευασμένος σύμφωνα με το ισοδομικό σύστημα τοιχοποιίας. Αυτός ο οπίσθιος τοίχος, που στηριζόταν από αντηρίδες, ήταν απαραίτητος για την αποφυγή κατολισθήσεων από τον κοντινό λόφο. Η πρόσβαση στον χώρο γινόταν μέσω μιας θύρας με πρόπυλο, η οποία ανοιγόταν στον οπίσθιο τοίχο της ανατολικής στοάς. Δεν είναι προς το παρόν δυνατόν να προσδιοριστεί η ακριβής χρήση του χώρου αυτού.

Ρωμαϊκό πηγάδι — Roman well.

Φαίνεται πως το ιερό καταστράφηκε ολοσχερώς κατά τη διάρκεια του μιθριδατικού πολέμου, στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Τα πολυάριθμα αγάλματα και ψηφίσματα, τα οποία ήταν τοποθετημένα στις δύο πλευρές της ανατολικής στοάς και γύρω από τον ναό, καταστράφηκαν και θρυμματίστηκαν. Οι βάσεις των αγαλμάτων, που στην πλειονότητά τους έφεραν επιγραφές, επαναχρησιμοποιήθηκαν κατά την πρώιμη αυτοκρατορική εποχή για την ανακατασκευή ενός πηγαδιού που ήδη κατά την ελληνιστική εποχή βρισκόταν μπροστά στην ανατολική στοά. Το πηγάδι, που βρισκόταν 2 μ. κάτω από το επίπεδο του εδάφους, ήταν προσβάσιμο μέσω δύο κλιμάκων. Η επέμβαση στο πηγάδι φανερώνει πως έπαιζε σημαντικό ρόλο στις λατρευτικές πρακτικές, όπως διαπιστώνουμε στην περίπτωση πηγαδιών και κρηνών σε ιερά της Αρτέμιδος που βρίσκονται γύρω από τον Ευβοϊκό κόλπο, λ.χ. στη Βραυρώνα, τον Μυρρινούντα και την Αυλίδα. Αν κρίνει κανείς από τα ευρήματα, το ιερό πρέπει να βίωσε μια νέα άνθιση κατά τον 2ο αι. μ.Χ., όπως μαρτυρούν κυρίως οι πολυάριθμες ενσφράγιστες κεραμίδες με το όνομα της Αρτέμιδος που εκείνη την εποχή χρησιμοποιήθηκαν για την ανακαίνιση της οροφής της βόρειας στοάς. Σύμφωνα με τον D. Knoepfler, οι εργασίες ανακαίνισης πραγματοποιήθηκαν χάρη στην οικονομική υποστήριξη του Ηρώδη Αττικού, ο οποίος φαίνεται πως διατηρούσε μια έπαυλη στην περιοχή της Αμαρύνθου.

Κατά την πρωτοχριστιανική εποχή, στον χώρο του ιερού υπήρχε πιθανώς μια βασιλική, όπως δηλώνει η παρουσία δύο ανεσκαμμένων τάφων. Κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα, η θέση εγκαταλείφθηκε και μετατράπηκε σε χώρο άντλησης δομικού υλικού. Μια τελευταία κατοίκηση στη θέση, η οποία ονομαζόταν λαϊκά «τα μάρμαρα», χρονολογείται ανάμεσα στον Μεσαίωνα και τη νεότερη εποχή.

Ταύτιση και σημασία του ιερού

Η αναζήτηση του ιερού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος, γνωστού από τις γραπτές πηγές, ξεκίνησε πριν από 200 χρόνια. Έγιναν αρκετές προσπάθειες να εντοπιστεί το ιερό στην περιοχή μεταξύ Ερέτριας και Αμαρύνθου, αλλά μόνο χάρη στις έρευνες του Denis Knoepfler, η έλληνο-ελβετική ανασκαφική ομάδα κατάφερε να προσδιορίσει την ακριβή θέση του. Η ταύτιση των καταλοίπων στους πρόποδες του λόφου των Παλαιοεκκλησιών με το ιερό της Αρτέμιδος θεωρείται σήμερα βέβαιη. Οι ενσφράγιστες κεραμίδες που βρέθηκαν το 2017 και φέρουν το όνομα της Αρτέμιδος αποδυνάμωσαν περαιτέρω τις όποιες αμφιβολίες. Τα αγάλματα, τα βάθρα των οποίων είχαν εντοιχιστεί στο ρωμαϊκό πηγάδι, ήταν όλα ανεξαιρέτως αφιερωμένα στην Αρτέμιδα, τον Απόλλωνα και τη Λητώ, όπως φανερώνουν οι επιγραφές τους. Η ανακάλυψη ενός τιμητικού ψηφίσματος, το 2019, εξάλειψε και τις τελευταίες αμφι-

Μεσαιωνική φάση – Medieval
Ρωμαϊκή φάση – Roman
Ελληνιστική φάση – Hellenistic
Κλασική φάση – Classical
Αρχαϊκή φάση – Archaic
Γεωμετρική φάση – Geometric
Μυκηναϊκή φάση – Mycenaean
Χώρος της ανασκαφής
Excavation site
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
0
4
50μ

Αμάρυνθος

βολίες, επειδή έφερε τις λέξεις «*Ἀρτέμιδος ἐν Ἀμαρύνθωι*». Σε άλλο δημόσιο έγγραφο, το οποίο είχε εντοιχιστεί στο πηγάδι, αναφερόταν η ενσωμάτωση της πόλης των Στύρων, στη νότια Εύβοια, στην ευρύτερη περιοχή της Ερέτριας. Ο γεωγράφος Στράβων (10, 1, 10-12), ο οποίος μας άφησε τη σημαντικότερη γραπτή μαρτυρία για το ιερό αυτό, στο κείμενό του αναφέρει πως εκεί στήνονταν σημαντικές επιγραφές. Κατά συνέπεια, το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος δεν ήταν σε χρήση μόνο για την προβολή των επίσημων πολιτών της Ερέτριας — όπως δείχνουν τα πολυάριθμα βάθρα αγαλμάτων —, αλλά και ως χώρος όπου τοποθετούνταν οι σημαντικότερες συμφωνίες μεταξύ της Ερέτριας και των γειτονικών πόλεων, οι οποίες τίθεντο έτσι υπό την προστασία της Αρτέμιδος. Μία φορά το χρόνο, στο ιερό λάμβανε χώρα μια

Τιμητικό ψήφισμα με αναφορά στην Αμάρυνθο — Honorific decree mentionning “Amarynthos”.

μεγάλη εορτή προς τιμήν της θεάς, κατά τη διάρκεια της οποίας πραγματοποιούνταν τελετουργικές πράξεις, καθώς και αθλητικοί και μουσικοί αγώνες. Στην εορτή συμμετείχαν και αντιπρόσωποι άλλων πόλεων της Εύβοιας, γεγονός το οποίο φανερώνει τον πανευβοϊκό χαρακτήρα του ιερού αυτού. Η σημασία του ιερού ενισχύεται και από τη μαρτυρία του Παυσανία, σύμφωνα με τον οποίο (1, 31, 5) το ιερό είχε και ένα παράρτημα στην Αττική, στο σημερινό Μαρούσι (η ονομασία του οποίου σχετίζεται με το επίθετο Αμαρυσία). Όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία αποδεικνύουν πως το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο ήταν αναμφίβολα το σημαντικότερο ιερό της Εύβοιας, ένα ιερό που έρχεται σταδιακά στο φως χάρη σε ένα επιστημονικό πρόγραμμα με την υποστήριξη του Εθνικού Ταμείου της Ελβετίας για την Έρευνα.

Αμάρυνθος 2020 – Οργανόγραμμα

Λόγω της πανδημίας, οι ανασκαφές του 2020 (20.7.–28.8.) στην Αμάρυνθο έλαβαν χώρα με τη συμμετοχή μιας μικρότερης από το προβλεπόμενο ομάδας και λαμβάνοντας όλα τα μέτρα προστασίας για την υγεία. Επρόκειτο για την πρώτη χρονιά ενός νέου πενταετούς προγράμματος σε συνεργασία με την ΕΦΑ Ευβοίας, υπό τη διεύθυνση των K. Reber (ΕΑΣ) και Α. Καραπασχαλίδου (ΕΦΑ Ευβοίας). Την επίβλεψη του προγράμματος έχουν οι Α. Σίμωσι, προϊσταμένη της ΕΦΑ Ευβοίας, και Ο. Κυριαζή, επιμελήτρια της ΕΦΑ Ευβοίας. Την επιστημονική επιμέλεια ανέλαβαν οι D. Knoepfler, K. Reber, A. Καραπασχαλίδου, T. Theurillat και T. Krapf, ενώ τις έρευνες πεδίου διηύθυναν οι T. Krapf και T. Theurillat (ΕΑΣ). Η D. Greger (Παν/μιο Λοζάνης) συντόνισε την τεκμηρίωση των τομών, η Ch. Chezeaux (ΕΑΣ / Παν/μιο Λοζάνης) τον συγχρονισμό των iPad, ενώ ο J. André (ΕΑΣ / Παν/μιο Λοζάνης) ήταν υπεύθυνος για τις μετρήσεις και τις αεροφωτογραφίες. Την επεξεργασία των ευρημάτων είχε αναλάβει η J. Yaw (Παν/μιο Ζυρίχης), με την υποστήριξη της K. Κατσαρέλια (Παν/μιο Fribourg) και των συντηρητών Χ. Γιαννουλόπουλου και Γ. Κονσουλίδη. Ο C. Pernet (Παν/μιο Λοζάνης) συντόνισε τα μαθήματα και τις εκπαιδευτικές εκδρομές. Εξαιρετικής σημασίας ήταν η συμβολή του S. Verdan (ΕΑΣ) για τη μελέτη των γεωμετρικών-πρώιμων αρχαϊκών στρωμάτων, καθώς και της T. Saggini (Παν/μιο Γενεύης) για τις τομές στον αρχαϊκό ναό. Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι Β. Τσικριτέα (Παν/μιο Cincinnati), Π. Γιαννουλάκη (Παν/μιο Αθηνών), Γ. Κασσερόπουλος (Παν/μιο Θεσσ/νίκης), Χρ. Πανταζής (Παν/μιο Ιωαννίνων) και Φ. Ρόκα (Παν/μιο Πελοποννήσου), καθώς και 11 εργάτες, 2 μηχανοδηγοί και 4 εργάτριες για το πλύσιμο της κεραμικής. Τα λογιστικά ανέλαβε ο K. Ευαγγελίου (ΕΑΣ). Επί τόπου ήταν παρούσα και μια ομάδα από το εργαστήριο Wiener (ΑΣΚΣΑ) για τη μικρομορφολογία (Τ. Καρκάνας, Μ. Γκούμα, Δ. Ρούσσος) και την αρχαιοβοτανική (Ε. Μαργαρίτη, Κ. Τσίρτση), ενώ μετά την ανασκαφή η A. Tanner (Παν/μιο Ζυρίχης) και ο O. Bruderer (ZHDK) ήταν υπεύθυνοι για τα αρχιτεκτονικά ευρήματα. Ο S. Reichenbach (Noxediem) πραγματοποίησε λήψεις για το πρόγραμμα SNF-Agora της P. Maillard (ΕΑΣ). Θερμές ευχαριστίες οφείλονται σε όλους τους συμμετέχοντες στην ανασκαφή του 2020. Φέτος ήταν το τέταρτο έτος του επιστημονικού προγράμματος που χρηματοδοτείται από το Ελβετικό Εθνικό Ταμείο για την Επιστημονική Έρευνα (2017–2021). Σημαντική ήταν η υποστήριξη, το 2020, του Ιδρύματος Σταύρος Σ. Νιάρχος.

Abstract

The four-year SNSF research program in the Artemision of Amarynthos (2017–2021) is coming to an end. At the instigation of D. Knoepfler, the exploration carried out at the foot of the Paleoekklisies hill uncovered monumental remains in 2007. Ten years later, these remains were identified with the sanctuary of Artemis Amarysia, thanks to inscriptions bearing the name of the goddess. The ongoing exploration of the site has brought to light a rich occupation history. The Mycenaean settlement on the hill was followed by the development of a shrine at the end of the 8th century BC. In its heyday during the Hellenistic period, the sanctuary was organized around a large quadrangular courtyard delimited by porticoes and smaller religious buildings. The most impressive discovery to date is an elongated two-aisled ‘π’-shaped stoa about 70 m in length. The stoa was directly facing a temple with an altar. The sanctuary seems to have suffered significant destruction during the 1st century BC. Buildings were restored, and a sacred fountain was built in the 2nd century AD. Early Christian burials testify to the enduring significance of the site, which was probably dismantled towards the end of Antiquity.

Το Ιερό της Αρτέμιδος μέχρι την αρχαϊκή εποχή

Samuel Verdan – Thierry Theurillat – Tamara Saggini –
Chloé Chezeaux – Χάρης Γιαννουλόπουλος – Γαλάτεια Κονσουλίδη

Σε κάθε ανασκαφική περίοδο έρχονται στο φως κατάλοιπα και επίπεδα κίνησης προκλασικής περιόδου. Οι πρώτες φάσεις λειτουργίας του ιερού, ωστόσο, παραμένουν *terra incognita*. Έχει άραγε η λατρεία αρχαιότερες ρίζες που ανάγονται στην Εποχή του Χαλκού; Μπορεί η μυκηναϊκή εγκατάσταση που βρέθηκε στις Παλαιοεκκλησιές να αποτελεί την αιτία της επακόλουθης ανάπτυξης του ιερού στους πρόποδες του λόφου; Πότε ακριβώς απέκτησε ο χώρος ιερό χαρακτήρα; Τα παραπάνω είναι μερικά μόνο από τα ερωτήματα που τέθηκαν σε αυτό το στάδιο της έρευνας και αναμένεται να καθορίσουν την πορεία των ερευνών τα επόμενα χρόνια.

Οι απαρχές της λατρείας

Αρκετά είναι τα στοιχεία που υποδεικνύουν ότι η ιστορία του χώρου πρέπει να εξεταστεί σε βάθος χρόνου, αρχής γενομένης από τη μελέτη της κεραμικής, η οποία μαρτυρεί συνεχή χρήση του χώρου, χωρίς εμφανή τουλάχιστον διακοπή, από τη μυκηναϊκή περίοδο μέχρι την πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Ακόμη ένα στοιχείο της διαχρονικότητας του χώρου είναι ένας μεγάλος τοίχος (M21) που κατασκευάστηκε στη Μετανακτορική περίοδο (12ος αι. π.Χ.) και παρέμεινε σε χρήση έως το τέλος της Πρωτογεωμετρικής εποχής (τέλη 10ου αι. π.Χ.). Αυτό, ωστόσο, δεν αποδεικνύει και την αδιάκοπη τέλεση θρησκευτικών πρακτικών στην περιοχή. Προς το παρόν, τα αρχαιότερα επιβεβαιωμένα κατάλοιπα τέτοιων δραστηριοτήτων χρονολογούνται στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο (δεύτερο μισό του 8ου αι. π.Χ.): πρόκειται για μικρογραφικές υδρίες, τελετουργικά αγγεία που βρέθηκαν σε μερικά ερετριακά ιερά. Στην ίδια περίοδο χρονολογούνται και κάποιες κατασκευές

Κάτοψη των προκλασικών φάσεων του Αρτεμισίου — Plan of the Pre-Classical phases in the Artemision.

(κυρίως το κτήριο 9 και δύο παρακείμενοι τοίχοι), η χρήση τους, όμως, παραμένει αδιευκρίνιστη: ανήκουν σε μια ζώνη οικιακής εγκατάστασης ή σε μια ιερή περιοχή;

Είναι, λοιπόν, κατά την αρχαϊκή περίοδο που πολλαπλασιάζονται τα κατάλοιπα, τα οποία μαρτυρούν θρησκευτικές δραστηριότητες και έτσι, τα όρια του ιερού αρχίζουν να διαγράφονται με περισσότερη σαφήνεια.

Μνημειακή μορφή του ιερού χώρου

Το 2012 άρχισε να αποκαλύπτεται ένα μνημειακό κτίσμα που οικοδομήθηκε γύρω στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. (3), τα κατάλοιπα του οποίου εμφανίστηκαν μπροστά στην πρόσοψη της ανατολικής στοάς. Κατά την ανασκαφική περίοδο του 2020 ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη του κτίσματος και συμπληρώθηκε η κάτοψή του. Πρόκειται για ένα κτήριο μήκους 38 μ., το οποίο είχε σε κάθε άκρο του μεγάλα θυραία ανοίγματα που επέτρεπαν την πρόσβαση στο ιερό. Στο μέσον, δύο ευρύχωρα δωμάτια είναι ανοιχτά προς τον ιερό χώρο. Η χρήση τους παραμένει άγνωστη. Ακριβώς προς τα δυτικά, αποκαλύφθηκε μια ρηχή δεξαμενή (St195), της

Δεξαμενή με κεραμίδες μπροστά στην πρόσοψη του κτηρίου 3 — Tile basin in front of the west facade of building 3.

οποίας τα τοιχώματα και ο πυθμένας έχουν διαμορφωθεί από μεγάλες κεραμίδες κορινθιακού τύπου. Η παρουσία της υποδηλώνει ότι μπροστά από το κτήριο λάμβαναν χώρα δραστηριότητες που σχετίζονταν με το νερό.

Το κτήριο, στο οποίο έγιναν αρκετές επισκευές κατά την αρχαϊκή περίοδο, έχει πρωτότυπη κάτοψη, χωρίς ακριβές παράλληλο στην αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική. Ωστόσο, παρουσιάζει κάποιες ομοιότητες με τη μεγάλη στοά με πτέρυγες (1) που οικοδομήθηκε στην ίδια θέση περίπου τρεις αιώνες αργότερα: αποτελώντας ταυτόχρονα ανατολικό όριο και σημείο εισόδου στο ιερό, προσέφερε έναν μεγάλο προστατευμένο χώρο, ανοιχτό προς την αυλή του ιερού και κοντά σε νερό. Το γεγονός ότι η χωρική διαμόρφωση παρέμεινε ίδια για ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα είναι αξιοσημείωτο. Η ίδια διαμόρφωση εντοπίζεται και σε ένα από τα βασικά οικοδομήματα του Αρτεμισίου, το οποίο, βάσει των πρόσφατων ανακαλύψεων ταυτίζεται με ναό (6).

Ο αρχαϊκός ναός και ο αποθέτης με τα αναθήματα

Αρκετές από τις ανασκαφικές τομές που ανοίχτηκαν το 2020 απέφεραν πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τη χρονολόγηση, την κάτοψη και τη λειτουργία του κτηρίου 6.

Ο αποθέτης με τα αναθήματα μέσα στον ναό (6) κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του.
Excavation of the votive deposit in the temple (6).

Οι συντηρητές εν ώρα εργασίας

Πήλινο γυναικείο σανιδόσχημο ειδώλιο («παπάς») στο στάδιο της συντήρησης. Τέτοιου είδους αναθήματα αποτελούν σπάνια ανασκαφικά ευρήματα.
Female terracotta figurine of the "pappas" type in restoration. Such votive objects are rarely found in excavations.

Οι διαστάσεις του είναι πλέον γνωστές (30.5 × 10.8 μ.), χάρη στην αποκάλυψη ενός κάθετου τοίχου στο δυτικό όριο του χώρου ανασκαφής. Το κτήριο είχε πιθανότατα εσωτερική κιονοστοιχία, τουλάχιστον στη δεύτερη οικοδομική του φάση.

Κάτω από το συμπαγές θεμέλιο του βόρειου τοίχου, αποτελούμενο από μεγάλους πώρινους λίθους, έγινε μια τομή σε βάθος, η οποία αποκάλυψε έναν αρχαιότερο τοίχο από ξερολιθιά και ωμές πλίνθους (M142). Η υπέρθεση των δύο δομών υποδηλώνει δύο κατασκευαστικές φάσεις, μια υπόθεση που αναμένεται να επαληθευτεί κατά την επόμενη ανασκαφική περίοδο.

Κοντά στον εν λόγω τοίχο, στο εσωτερικό του οικοδομήματος ανακαλύφθηκε πλούσιος αποθέτης με αναθήματα. Περιελάμβανε αττικά μελανόμορφα αγγεία, οινοχόες με ψηλό λαιμό και μικρογραφικές υδρίες τοπικής παραγωγής, χάλκινα αγγεία, πήλινα ειδώλια, αγνύθες, χάντρες, σκαραβοειδείς σφραγίδες και στολίδια από διάφορα υλικά. Τα περισσότερα αγγεία είναι καλά διατηρημένα και χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. Πρόκειται, συνεπώς, για έναν αποθέτη με σχετικά ομοιογενή ευρήματα, ο οποίος θα μπορούσε να είναι το αποτέλεσμα μίας και μοναδικής δραστηριότητας, πριν από την ανακατασκευή του κτηρίου 6. Ορισμένα αρχαιότερα ευρήματα (και πιο αποσπασματικά σωζόμενα) χρονολογούνται πιθανώς στην πρώτη φάση του οικοδομήματος.

Στο μέσον του κτηρίου αποκαλύφθηκε μια κυκλική ή ημικυκλική εστία (St200), η οποία συνδέεται αναμφίβολα με την πρώτη οικοδομική φάση. Αποτελείται από επάλληλα στρώματα από χώμα με πολλά ίχνη καύσης και στάχτες και οριοθετείται από μια στρώση από πηλό πάνω σε ένα τοιχάριο από αργούς λίθους. Τα δείγματα που λήφθηκαν από την εστία θα αναλυθούν μικρομορφολογικά και με τη μέθοδο της επίπλευσης και αναμένεται να δώσουν περισσότερα στοιχεία για τη χρήση του χώρου.

Αρκετά από τα στοιχεία που είχαν έρθει στο φως κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους οδηγούσαν στην ταύτιση του κτηρίου 6 με ναό: η σχετικά κεντρική του θέση εντός του ιερού χώρου, το επιβλητικό του μέγεθος και η χωρική του σχέση με ένα συμπαγές θεμέλιο που έχει ερμηνευτεί ως κατάλοιπο βωμού ελληνιστικής περιόδου (11). Τα ανασκαφικά ευρήματα του 2020, η συγκέντρωση αναθημάτων και η εστία στο εσωτερικό του αποτελούν πρόσθετα επιχειρήματα υπέρ αυτής της υπόθεσης, δεδομένου ότι διαφορετικές τελετουργικές πρακτικές μπορούν πλέον να συνδεθούν άμεσα με το συγκεκριμένο κτήριο.

Εστία στο μέσον του κτηρίου 6 — Hearth at the center of building 6.

Κατά τα άλλα, το περιεχόμενο του αποθέτη που αποκαλύφθηκε στο εσωτερικό του κτηρίου 6 παραπέμπει σαφώς σε ιερό χώρο αφιερωμένο σε γυναικεία θεότητα, όπως η Άρτεμις. Ο συσχετισμός των συνευρημάτων, καθώς και το ακριβές πλαίσιο της ανακάλυψής τους, παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τις δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στο ιερό και για την ταυτότητα όσων μετείχαν στις λατρευτικές τελετές κατά την αρχαϊκή περίοδο.

Για περισσότερες πληροφορίες

S. Verdan – T. Theurillat – T. Krapf – D. Greger – K. Reber, The Early Phases in the Artemision at Amarynthos in Euboea, Greece, στο: T. E. Cinquantaquattro – M. D'Acunto (επιμ.), Euboica II, Pithekoussai and Euboea between East and West, AION n.s. 27 (Νάπολη 2021).

Abstract

Exploration of the deepest strata and issues related to the origin of the cult are a main focus of the project in Amarynthos. The earliest evidence of religious activities in the Artemision are ritual vases and votive objects dated the 8th century BC. An elongated edifice with propylaia and a first temple were built towards the end of the 7th century BC. At the end of the Archaic period the temple was reconstructed, and a rich deposit of offerings buried under the floor. The content of the deposit gives an idea of the variety of votive objects offered to Artemis in her sanctuary during that period.

Στοές και *Οἴκοι* — η μνημειακή μορφή του ιερού

Tobias Krapf – Daniela Greger – Jérôme André – Cédric Pernet – Josephine Yaw – Κυριακή Κατσαρέλια

Παρόλο που ο κύριος ναός του ιερού (6) ταυτίστηκε μόλις φέτος, τα τελευταία χρόνια οι ανασκαφές επικεντρώνονταν ήδη στα κτήρια που όπως αποδείχθηκε βρίσκονταν περιμετρικά του ιερού. Πέρα από τον εντοπισμό του ιερού, κύριος στόχος των ερευνών ήταν ο υπολογισμός της συνολικής του έκτασης και η κατανόηση της τοπογραφίας του. Η ανατολική στοά (1), η οποία με τις δυο πλευρικές προεκτάσεις της περιέβαλλε το ιερό σε τρεις πλευρές, είναι το πρώτο κτίσμα που αποκαλύφθηκε στην Αμάρυνθο, το 2007. Η ανασκαφή αυτού του κτηρίου, το οποίο λόγω του μήκους του (περ. 70 μ.) είναι το μεγαλύτερο του ιερού, έχει πλέον ολοκληρωθεί στα οικόπεδα που είναι διαθέσιμα προς έρευνα. Οι ανασκαφές του 2020 σημείωσαν επίσης μια σημαντική πρόοδο με την έρευνα στο βόρειο όριο του ιερού, όπου ανακαλύφθηκαν τρεις *οἴκοι* μικρών διαστάσεων (7, 12 και 13). Μια τελευταία φάση κατά την οποία το ιερό απέκτησε μνημειακή μορφή χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή, όταν επεκτάθηκε προς τα ανατολικά — πίσω από τη στοά — με την κατασκευή μεγάλου αναλημματικού τοίχου (4) που συγκρατούσε τον λόφο. Και στο σημείο αυτό, οι ανασκαφές ολοκληρώθηκαν φέτος με επιτυχία.

Η ανατολική στοά – το μεγαλύτερο κτήριο του ιερού

Η ανατολική στοά είναι αναμφίβολα το κτήριο που αντιπροσωπεύει με τον καλύτερο τρόπο την προσπάθεια της Ερέτριας να προσδώσει μνημειακό χαρακτήρα στο ιερό και να το μετατρέψει σε λατρευτικό κέντρο της πόλης-κράτους. Η κατασκευή της, κατά την υστεροκλασική-πρώιμη ελληνιστική εποχή, συμπίπτει με μια φάση οικονομικής άνθισης. Το δωρικού ρυθμού κτήριο πλαισιωνόταν, στον χώρο αμέσως μπροστά και πίσω του, από δεκάδες αναθήματα, τιμητικά μνημεία και επιγραφές, των οποίων σώθηκαν τα θεμέλια. Ο εσωτερικός χώρος, ο οποίος με την πρόσοψή του που αποτελείται από 27 κίονες ανοιγόταν προς το μέσον του ιερού, έχει επιφάνεια σχεδόν 900 μ². Κατά μήκος του οπίσθιου τοίχου της στοάς υπήρχε ένα θρανίο μήκους περισσότερο από 130 μ., επαρκές δηλαδή για την εξυπηρέτηση μεγάλου αριθμού ατόμων. Οι ανασκαφές του 2020 επικεντρώθηκαν στην ολοκλήρωση της αποκάλυψης της νότιας πτέρυγας, καθώς και στην έρευνα των θεμελίων της στοάς. Η κεραμική που βρέθηκε επιβεβαιώνει τη χρονολόγηση του κτηρίου στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ.

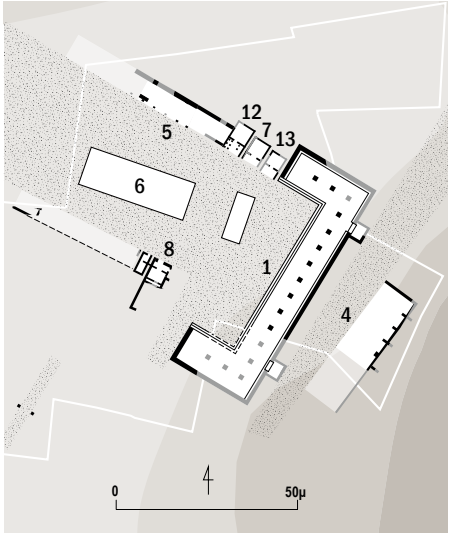

Στοές και *οἴκοι* που πλαισίωναν το ιερό.
Porticoes and oikoi lining the sanctuary.

Τα κτίσματα που περιέβαλλαν το ιερό στα βόρεια — Buildings lining the sanctuary to the north.

Αναπαράσταση της ανατολικής στοάς — Reconstuction of the eastern portico.

Το βόρειο όριο του ιερού – τρεις *οἴκοι* και μια δεύτερη στοά

Στην ανατολική πλευρά του ιερού είχε οικοδομηθεί ένα ενιαίο κτήριο, ενώ η βόρεια πλευρά του παρουσιάζει διαφορετική εικόνα, με διάφορα κτίσματα και περισσότερες οικοδομικές φάσεις. Ωστόσο, έγινε κι εδώ προσπάθεια να δημιουργηθεί μια αρμονική όψη με την αυστηρά παράλληλη διάταξη των οικοδομημάτων κατά μήκος ενός άξονα που εφαρμόστηκε ήδη από την αρχαϊκή εποχή: η βόρεια πτέρυγα της ανατολικής στοάς (1), τρεις *οἴκοι* μικρών διαστάσεων (7, 12 και 13) και μια βόρεια στοά (6).

Οι τρεις *οἴκοι*, η ακριβής χρονολόγηση των οποίων είναι προς το παρόν άγνωστη, έχουν παρόμοια κάτοψη και διαστάσεις, συγκεκριμένα έναν χώρο με πρόναο *εν παραστάσι*. Στον πρόναο του δυτικού *οἴκου* (12), διαστάσεων 5,5 × 8,5 μ., βρέθηκαν οκτώ βάθρα που διατάσσονται ομοιόμορφα στις δυο πλευρές της εισόδου και πιθανώς να χρησίμευαν για την τοποθέτηση αναθημάτων, όπως θα μπορούσε να υποδηλώσει η εύρεση — όχι όμως *κατά χώραν* — θραύσματος βάθρου με ανάθεση στην Αρτέμιδα, τον Απόλλωνα και τη Λητώ.

Ένα θεμέλιο που ανακαλύφθηκε μπροστά στους *οἴκους* φανερώνει την προσπάθεια να διαμορφωθεί μια ενιαία πρόσοψη για τα τρία κτήρια. Η μονόκλιτη βόρεια στοά που ακολουθεί, διατηρήθηκε και στους ρωμαϊκούς χρόνους, όπως αποδεικνύει μια κεραμίδα της πεσμένης οροφής. Είναι αυτές οι κεραμίδες, μερικές εκ των οποίων φέρουν σφραγίδα με το όνομα της Αρτέμιδος, που το 2017 οδήγησαν στην ταύτιση του ιερού. Βαθιές τομές στον χώρο αυτό, το 2019 και το 2020, έφεραν στο φως νέα στοιχεία για τις πρώιμες φάσεις της βόρειας στοάς.

Η αλληλοδιαδοχή των τμημάτων του οπίσθιου τοίχου, τα οποία παρουσιάζουν διαφορετικές τεχνικές κατασκευής, δεν μπορεί να αποσαφηνιστεί από τη μελέτη των λάκκων θεμελίωσης, οι οποίοι είχαν πληρωθεί, μεταξύ άλλων, με θραύσματα από κεραμίδες στέγης κορινθιακού τύπου. Αντίθετα, η παρουσία ενός κτίσματος κάτω από τη στοά, το οποίο έχει τον ίδιο προσανατολισμό με αυτή, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το βόρειο όριο του ιερού βρισκόταν στο συγκεκριμένο σημείο ήδη από προγενέστερες εποχές. Το δυτικό άκρο της βόρειας στοάς δεν έχει εντοπιστεί, αλλά οι γεωφυσικές διασκοπήσεις έδειξαν πως βρίσκεται πέρα από τη σύγχρονη οδό.

Η επέκταση του ιερού προς τα ανατολικά κατά την ελληνιστική εποχή

Ένα από τα μόνιμα προβλήματα του ιερού ήταν οι κατολισθήσεις από τον λόφο στα ανατολικά. Για τον λόγο αυτό, κατά το δεύτερο μισό του 2ου αι.π.Χ. οικοδομήθηκε ένας συμπαγής τοίχος αντιστήριξης, ο οποίος όχι μόνον προστάτευε το ιερό, αλλά προσέφερε και νέο χώρο. Η κατασκευή ενός πρόπυλου στην οπίσθια πλευρά της ανατολικής στοάς επέτρεπε την πρόσβαση στο ιερό από τον χώρο αυτό.

Η κατασκευή αντιστήριξης αποτελείται από δύο κάθετους μεταξύ τους τοίχους κατασκευασμένους σύμφωνα με το ακανόνιστο ισοδομικό σύστημα. Τη σταθερότητα του τοίχου ενίσχυσαν αντηρίδες, οι οποίες είναι τοποθετημένες ανά ίσα διαστήματα. Κάθε δεύτερη αντηρίδα εκτείνεται μέχρι την εξωτερική πρόσοψη και εισχωρεί βαθιά στον λόφο. Οι ανασκαφές του 2020 απέφεραν σημαντικό υλικό για τη χρονολόγηση της κατασκευής αυτής και απάντησαν σε ερωτήματα σχετικά με την αρχιτεκτονική της. Μια στρωματογραφική τομή που ανοίχθηκε στην πλαγιά, επάνω από τον σύγχρονο δρόμο, επιβεβαίωσε τον σημαντικό όγκο ιζημάτων από τον λόφο, καθώς και την ύπαρξη ανδήρων της Μεσαιωνικής εποχής.

Απολογισμός

Ο τρόπος με τον οποίο σχεδιάστηκε το μνημειώδες πλαίσιο του ιερού μας επιτρέπει να κατανοήσουμε την εξέλιξη και τη μορφή του κατά την κλασική και την ελληνιστική εποχή. Την ανατολική και τη βόρεια πλευρά του περιέκλειαν στοές, ενώ στα νότια το οριοθετούσαν η νότια πτέρυγα της ανατολικής στοάς και μερικές άλλες κατασκευές (8), οι οποίες μέχρι σήμερα δεν έχουν αποκαλυφθεί πλήρως. Αντιθέτως, η δυτική πλευρά του ιερού παραμένει εντελώς άγνωστη, επειδή βρίσκεται εκτός του ανεσκαμμένου χώρου. Εκεί θα μπορούσε να βρίσκεται ένα πρόπυλο, όπου θα κατέληγε η πομπική οδός που οδηγούσε από την Ερέτρια στην Αμάρυνθο.

Πεσμένη αντηρίδα του τοίχου αντιστήριξης.
Collapsed pillar of the retaining wall against the hillslope.

Αναπαράσταση της στοάς

Πέρα από τα καλά σωζόμενα θεμέλια, ήρθαν στο φως λίγα, αλλά μεγάλης σημασίας, αρχιτεκτονικά μέλη της ανατολικής στοάς. Στο πλαίσιο μεταπτυχιακής εργασίας στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών της Ζυρίχης, ο Oliver Bruderer ψηφιοποίησε τα ευρήματα με τη χρήση της τρισδιάστατης φωτογραμμετρίας και, χάρη στην έμπειρη συμβολή της Alexandra Tanner (Παν/μιο Ζυρίχης), πρότεινε μια εικονική αναπαράσταση του κτίσματος (βλ. επίσης την εικόνα στο εξώφυλλο). Η τρισδιάστατη αναπαράσταση προσφέρει νέες προοπτικές μελέτης και για τα σχετικά ευρήματα.

Περισσότερες πληροφορίες: diplome.kvis.zhdk.ch/Oliver-Bruderer

Μερική αναπαράσταση της ανατολικής στοάς, με βάση τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά μέλη.
Partial reconstruction of the eastern portico based on the archaeological remains.

Abstract

The Artemision is bordered by porticoes to the north and east. Discovered in 2007, the remains of the eastern portico have been entirely excavated within the extent of the excavation site. It is a 70 m long monumental building with twenty-seven Doric columns on the facade. Three small oikoi were identified in 2020 between the eastern and northern porticoes where the sanctuary's main entrance was assumed to be located. In the 2nd century BC, an esplanade was built to the east, bordered by a large retaining wall against the hill; the excavation of the whole structure was achieved this year.

Επιγραφές από την Αμάρυνθο
Ο ρόλος τους στην ταύτιση του ιερού και η συμβολή τους στην ιστορία της πόλης

Denis Knoepfler

Κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας των ερευνών και των ανασκαφών στους πρόποδες του λόφου Παλαιοεκκλησιές (2006-2007, έπειτα 2012-2016), η επιγραφική — η οποία είχε διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στον εντοπισμό της θέσης του ιερού — είχε μέτρια παρουσία στο συνολικό κατάλογο ευρημάτων: ουσιαστικά, είχε βρεθεί μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός ενεπίγραφων αντικειμένων, αλλά αυτά τα θραύσματα, το καθένα με το δικό του τρόπο, είχαν ήδη υπαινιχθεί τον δημόσιο και ιερό χαρακτήρα των καταλοίπων που είχαν έρθει στο φως.

Ενσφράγιστη κεραμίδα με το όνομα της Αρτέμιδος.
Stamped tile with the name of Artemis.

Η αγορά, το 2016, ενός μεγάλου οικοπέδου (πρώην ιδιοκτησίας Δημητριάδη) σηματοδότησε την πορεία των ερευνών και στον τομέα της επιγραφικής. Από το 2017, μετά την ανεύρεση κεραμίδων που έφεραν ενσφράγιστο το όνομα της Αρτέμιδος, η αποκάλυψη ενός πηγαδιού που επισκευάστηκε κατά τη ρωμαϊκή περίοδο μπροστά από την ανατολική πρόσοψη της στοάς έφερε στο φως την πρώτη ομάδα τιμητικών επιγραφών που μπορούσαν να επιβεβαιώσουν την ταύτιση του χώρου με το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος. Πιο συγκεκριμένα, αυτές οι αγαλματικές βάσεις έφεραν αφιέρωση στην Αρτεμίσια τριάδα, με το όνομα της θεάς να προηγείται αυτών του αδελφού της Απόλλωνα και της μητέρας της Λητούς. Η ανασκαφή του 2018 προσέθεσε ένα νέο, ακέραιο, δείγμα σε αυτό το σύνολο επιγραφών. Το επόμενο έτος, η αποδόμηση μέρους της κατασκευής λόγω του κινδύνου κατάρρευσης και, εν όψει της αναστήλωσης ολόκληρου του μνημείου, έφερε στο φως περίπου δέκα νέα βάθρα, κάποια ενεπίγραφα και άλλα όχι (στην πλειονότητα, όμως, ανήκουν σε μνημεία στα οποία η επιγραφή χαρασσόταν στο μεσαίο τμήμα της βάσης, όπως συμβαίνει με τη βάση που έφερε το περίφημο άγαλμα του Εφήβου της Ερέτριας στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας). Το 2020, τέλος, εντοπίστηκαν ακόμη τρία θραύσματα στον κεντρικό τομέα της ανασκαφής, επιβεβαιώνοντας ότι τα μνημεία αυτά είχαν υποφέρει πολύ ήδη από την αρχαιότητα. Το σημαντικότερο εξ αυτών (M2458) — στο οποίο διατηρούνται ευανάγνωστα τα στοιχεία της ονοματολογίας τριών ατόμων και κυρίως το όνομα της θεάς — αποτελεί το αριστερό τμήμα ενός λίθου, το οποίο συνδέεται στο πίσω μέρος (μέσω ενός ανεπίγραφου θραύσματος) με ένα αποκεκρουμένο βάθρο που προέρχεται από το πηγάδι (M2405). Πολλά από αυτά τα βάθρα που σώζονται σε θραύσματα πρέπει να συγκολληθούν από τους συντηρητές προτού σχεδιαστούν και δημοσιευτούν.

Θραύσμα βάθρου για χάλκινο άγαλμα.
Fragment of a pedestal for a bronze statue.

Βάθρο αγάλματος που ο Τήχιππος αναθέτει στον αδελφό του Απέλλη — Base of a statue erected by Techippos for his brother Apelles.

Μια συλλογή χάλκινων γλυπτών μπροστά από τη στοά

Αυτή τη στιγμή, διαθέτουμε αρκετά στοιχεία για να παρουσιάσουμε κάποιες προτάσεις σχετικά με αυτό το εξαιρετικά ομοιογενές σύνολο επιγραφών, το οποίο αποτελείται όχι μόνο από ευρήματα που αποκαλύφθηκαν στην περιοχή από το 2017 και έπειτα, αλλά και από ευρήματα διάσπαρτα σε ακτίνα 30 χλμ., μέχρι το Αλιβέρι από τη μία πλευρά και τη Χαλκίδα από την άλλη, περνώντας από την πόλη της Ερέτριας και, φυσικά, την περιοχή της Αμαρύνθου (με τα χωριά Κάτω και Άνω Βάθεια). Συνήθως, τα δημόσια βάθρα διακρίνονται εύκολα από τα ιδιωτικά, όχι τόσο λόγω της τυπολογίας τους, αλλά κυρίως βάσει της διατύπωσης της επιγραφής. Οι πρώτες χαρακτηρίζονται από την αναφορά — που εμφανίζεται στην αρχή — στον Δήμο της Ερέτριας (*ὁ δῆμος ὁ Ἐρετριέων*), καθώς και στην *ἀρετή* και την αφοσίωση (*εὔνοια*) των τιμώμενων προσώπων που είναι όλοι τους πολίτες της Ερέτριας. Πρόκειται συνολικά για τουλάχιστον οχτώ βάθρα, μέχρι σήμερα (χωρίς να συμπεριλαμβάνεται ένα πολύ μικρό θραύσμα που περισυνελέγη φέτος), αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν πολύ περισσότερα, δεδομένου ότι δύο, από καιρό γνωστά, ψηφίσματα (IG XII 9, 236 και 237) ορίζουν να τιμηθεί ο ευεργέτης στην Αμάρυνθο με ένα άγαλμα, του οποίου τη βάση ίσως ανακαλύψουμε κάποτε. Όσον αφορά στα ιδιωτικά μνημεία, αναμφίβολα ήταν περισσότερα από τα δημόσια, καθώς μέχρι σήμερα γνωρίζουμε ήδη περισσότερα από

δεκαπέντε βάθρα, εκ των οποίων τουλάχιστον τα τέσσερα έφεραν δύο αγάλματα, αλλά ίσως και περισσότερα αν κοσμούσαν μια εξέδρα. Συνολικά, λοιπόν, απαριθμεί κανείς ένα σύνολο από αρκετές δεκάδες αγάλματα που είχαν ιδρυθεί κυρίως — αλλά όχι αποκλειστικά — μπροστά από την πρόσοψη της ελληνιστικής στοάς. Τα μνημεία αυτά χρονολογούνται όλα στο δεύτερο μισό του 2ου αι. π.Χ. ή στην πρώτη δεκαετία του επόμενου αιώνα και πρέπει να είχαν όλα την ίδια μοίρα κατά τη διάρκεια του μιθριδατικού πολέμου (87-86 π.Χ.), εκτός από κάποια βάθρα, τα οποία παρότι είχαν αποδομηθεί, δεν επαναχρησιμοποιήθηκαν επί τόπου, ούτε μεταφέρθηκαν αλλού, αλλά κάηκαν — πολλά χρόνια μετά την καταστροφή των μνημείων — στην ασβεστοκάμινο που είχε τοποθετηθεί στο χώρο.

Τρία ευρήματα εξαιρετικού ενδιαφέροντος

Υπενθυμίζεται εν συντομία εδώ ότι, ανάμεσα στα μάρμαρα που επαναχρησιμοποιήθηκαν στην κλίμακα του πηγαδιού συμπεριλαμβάνονται τρεις επιγραφές που αναδεικνύουν το κύρος που είχε το ιερό της Αμαρύνθου στα μάτια των Ερετριέων. Η ενεπίγραφη στήλη που φέρει τη συνθήκη της πολιτικής ένωσης (χρονολογείται περίπου στο 400 π.Χ.) μεταξύ της Ερέτριας και της μικρής πόλης των Στύρων, γνωστή ήδη από το 2017, αποτελεί σημαντικό ιστορικό τεκμήριο, καθώς θέτει στέρεες βάσεις, ώστε να χρονολογηθούν με ακρίβεια τα διάφορα στάδια επέκτασης της Ερέτριας προς τα νότια του νησιού, παρέχοντας συνάμα απτά στοιχεία για τις δομές του κράτους της Ερέτριας. Η σημασία, όμως, αυτής της επιγραφής υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια της Εύβοιας, καθώς βρίσκεται πρώτη στον κατάλογο με τις συνθήκες που καλούνται «συμπολιτεία», παρουσιάζοντας ένα φαινόμενο που εξαπλώθηκε σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο και αναπτύχθηκε μέχρι και την αυτοκρατορική εποχή. Επομένως, η δημοσίευση αυτής της επιγραφής απαιτούσε, και απαιτεί ακόμα, πολυάριθμες αναγνώσεις σε διάφορες κατευθύνσεις.

Εξίσου σημαντική — παρά την κακή κατάσταση διατήρησής της — είναι η στήλη της οποίας η ανακάλυψη αναφέρθηκε το 2019 με ένα σύντομο σχόλιο για το περιεχόμενό της. Το αρχικό ενδιαφέρον για την εν λόγω επιγραφή πηγάζει, φυσικά, από το γεγονός ότι το Αρτεμίσιο της Αμαρύνθου αναφέρεται ρητά ως τόπος ίδρυσης της στήλης. Η επιγραφή αυτή, από τη φύση της, διευρύνει το πεδίο της ερετριακής επιγραφικής, δεδομένου ότι είναι μακράν το αρχαιότερο ψήφισμα που τιμά πολίτες, στην προκειμένη περίπτωση πέντε στρατιωτικούς αξιωματούχους (πρακτική ιδιαιτέρως σπάνια στην κυρίως Ελλάδα — με εξαίρεση την Αθήνα — πριν την ύστερη ελληνιστική εποχή). Βασιζόμενοι στη μελέτη των παραλλήλων, τα μέρη που λείπουν θα μπορούσαν να αποκατασταθούν με σχετική βεβαιότητα. Θα αποδειχθεί, στην επικείμενη δημοσίευση της επιγραφής, ότι το ψήφισμα αναφέρεται στην εποχή που ο βασιλιάς της Μακεδονίας Κάσσανδρος προσπαθούσε να υποτάξει ολόκληρη την κεντρική Εύβοια (312-304 π.Χ.), ενώ οι πρώτοι βασιλείς της δυναστείας των Αντιγονιδών αντιτάχθηκαν σθεναρά υπερασπιζόμενοι την αρχή της αυτονομίας των πόλεων.

Τέλος, εντελώς διαφορετικό είναι το περιεχόμενο ενός λίθου που εντοπίστηκε το 2018 (και εξήχθη το 2019) και αποτελούσε το βάθρο του αγάλματος μιας μέχρι τώρα άγνωστης νύμφης, της Αρχούς (Αρχώ). Ουσιαστικά, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αυτή η μυθολογική μορφή ήταν σύντροφος της Αρτέμιδος. Στην πραγματικότητα, ο λίθος αυτός δεν ήταν μεμονωμένος, αλλά αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος μιας μεγάλης βάσης με πολλά αγάλματα θεών ή ηρώων. Όταν συμπληρωθεί η βάση — όπως ελπίζουμε — με καλύτερα σωζόμενα θραύσματα από αυτό που έως σήμερα μας σώζεται και έχει συνδεθεί με το μνημείο, τότε θα αποτελέσει πολύτιμη μαρτυρία για το πάνθεον της Εύβοιας, το οποίο παραμένει σχετικά άγνωστο. Άλλωστε, σε αυτόν τον τομέα, από την πλευρά της επιγραφικής, οι επόμενες ανασκαφικές περίοδοι, αναμένονται να είναι εξίσου αποδοτικές. Διότι ακόμη και αν οι ελπίδες να αποκαλυφθεί ένα νέο σύνολο επιγραφών είναι πενιχρές, αντιθέτως φαίνεται πιθανό ότι η συνέχεια της ανασκαφής θα φέρει στο φως νέες μαρτυρίες σχετικά με τις λατρείες που τελούνταν στο ιερό: τέτοια δεν είναι και η περίπτωση της μάλλον απροσδόκητης ανάθεσης στον Ερμή που βρέθηκε πέρυσι σε δεύτερη χρήση κοντά στο κτήριο 6, δηλαδή στην περίμετρο του αρχαϊκού ναού της θεάς;

Ανάθεση στον Ερμή που ανακαλύφθηκε το 2019.
Dedication to Hermes discovered in 2019.

Βάθρο αγάλματος για τη νύμφη Αρχώ — Statue base for the Nymph Archo.

Abstract

Until 2016, the excavations at Amarynthos yielded few and highly fragmented epigraphic finds. During the last four seasons, however, several important documents have been discovered. Stamped tiles bearing the name of Artemis and statue bases dedicated to the triad of Artemis, Apollo and Leto have brought conclusive evidence about the identification of the sanctuary. Two longer inscriptions were also recovered from the Roman fountain: a Treaty of *sympoliteia* between Eretria and Styra, the oldest text of its kind, and an honorary decree for five military officials. Of particular interest is also the statue base for the hitherto unknown nymph Archo, which provides a new contribution to the local mythology, which is poorly known.

Βάθρα αγαλμάτων που βρέθηκαν στο Αρτεμίσιο της Αμαρύνθου και φυλάσσονται σήμερα στον κήπο του Μουσείου της Ερέτριας.
Statue bases discovered in the Artemision of Amarynthos, now exhibited in the garden of the Museum of Eretria.

Τα «σπίτια των δράκων» της Εύβοιας
Το δρακόσπιτο στη θέση Ίλκιζες

Karl Reber – Μαρία Χιδίρογλου – Αγγελική Σίμωσι – Chloé Chezeaux – Jérôme André

Χάρτης με τα δρακόσπιτα στην περιοχή των Στύρων.
Map of the "dragon houses" around Styra.

Αινιγματικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα

Κοντά στα Στύρα Ευβοίας, κρυμμένες μέσα στα βουνά, ορθώνονται κατασκευές αινιγματικού χαρακτήρα που καλούνται «δρακόσπιτα». Αυτά τα κτίσματα από πέτρες χωρίς συνδετικό υλικό που εντοπίζονται αποκλειστικά στο νότιο τμήμα του νησιού, καταλαμβάνονται συχνά από τα κοπάδια των ντόπιων βοσκών και κρύβουν ακόμη καλά τα μυστικά τους. Οι κάτοικοι της περιοχής ανέφεραν στο παρελθόν ότι χτίστηκαν από δράκους, ανθρωπόμορφους γίγαντες με υπερφυσικές δυνάμεις. Πέρα από τις ευφάνταστες ιστορίες για τη μυθική τους προέλευση, είναι γεγονός ότι οι τεράστιοι λίθοι από τους οποίους έχουν κατασκευαστεί και η περίτεχνη οροφή τους προκάλεσαν εδώ και καιρό την περιέργεια των αρχαιολόγων. Ωστόσο, η απουσία άμεσων παραλλήλων για την κατανόηση της προέλευσής τους, της χρονολόγησης και της λειτουργίας (ή των λειτουργιών) τους παραμένει σημαντικό εμπόδιο στην ερμηνεία τους. Έχουν διατυπωθεί αρκετές υποθέσεις: ότι ήταν χώροι λατρείας, παρατηρητήρια, φυλάκια, σπίτια λατομείων ή απλές στάνες. Το ερώτημα, όμως, παραμένει αναπάντητο.

Το δρακόσπιτο στη θέση Ίλκιζες

Η μελέτη που διενεργήθηκε το 2020 σε ένα από αυτά τα σπίτια στη θέση Ίλκιζες είχε ως στόχο να τεκμηριώσει την κάτοψη και την ανωδομή του μνημείου. Για να γίνει αυτό, καθαρίστηκε επιμελώς η επιφάνεια εσωτερικά και εξωτερικά του δρακόσπιτου. Το κτήριο αποτελείται από δύο ορθογώνια δωμάτια που είναι ανοιχτά στη νότια πλευρά, προς μια επίπεδη επιφάνεια που οριοθετείται από την πλαγιά. Το πρώτο δωμάτιο, στα δυτικά, είναι το μεγαλύτερο και το καλύτερα διατηρημένο (11,50 × 5,35 μ.). Το δάπεδο στο εσωτερικό καλύπτεται από πλάκες, μερικές από τις οποίες προέρχονται κατά πάσα πιθανότητα από την κατάρρευση της οροφής. Το γεγονός ότι παρατηρούνται δύο διαφορετικές τοιχοποιίες μεταξύ του κατώτερου και ανώτερου τμήματος της ανωδομής υποδηλώνει την επανάχρηση του κτηρίου, πιθανώς στη σύγχρονη εποχή. Στον δεύτερο χώρο η ανωδομή δεν σώζεται εξίσου καλά, επομένως μπορούμε μόνο να υποθέσουμε τις ακριβείς διαστάσεις του (6,25 × τουλάχιστον 7,30 μ.). Με τα δεδομένα που διαθέτουμε αυτή τη στιγμή, δεν είναι δυνατό να εξακριβώσουμε εάν πρόκειται για δύο ξεχωριστά κτήρια.

Απολογισμός και προοπτικές της έρευνας

Παρόλο που οι εργασίες τεκμηρίωσης που πραγματοποιήθηκαν φέτος συνέβαλαν ουσιαστικά στον καλύτερο σχεδιασμό του υπόλοιπου προγράμματος, τα ερωτήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω παραμένουν αναπάντητα. Πότε οικοδομήθηκαν αυτές οι κατασκευές και για ποιο σκοπό; Είναι βέβαιο ότι δοκιμαστικές τομές θα επιτρέψουν την αποτύπωση της στρωματογραφικής ακολουθίας και την ανεύρεση στοιχείων για την καλύτερη χρονολόγηση. Έτσι, μπορεί κανείς να στοιχηματίσει ότι τα ανασκαφικά ευρήματα θα αποσαφηνίσουν τις υποθέσεις σχετικά με αυτές τις εμβληματικές κατασκευές. Σε κάθε περίπτωση, η μελέτη ενός εκ των δρακόσπιτων θα προσφέρει νέα οπτική σε όσα γνωρίζαμε για την αγροτική ζωή στην Εύβοια.

Abstract

The ongoing project at Ilkizes near Styra focuses on a particular type of dry-stone rural buildings located in the mountain range of Southern Euboea, the so-called drakospita or "dragon houses." Although their monumental architecture has long aroused the archaeologists' curiosity, their origin, date, and functions still remain enigmatic. Are they cult sites, observatories, watchtowers, quarry houses, or simple sheepfolds? The exploration of the dragon house of Ilkizes will hopefully provide answers to our understanding of these buildings.

Οργάνωση

Το πρόγραμμα συνδιευθύνεται από τη Μαρία Χιδίρογλου (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών) και τον Karl Reber (ΕΑΣ). Πραγματοποιείται υπό την επίβλεψη των Αγγελικής Σίμωσι, Προϊσταμένης της ΕΦΑ Ευβοίας, και Φανής Σταυρουλάκη, επιμελήτριας για την περιοχή ανάμεσα στα Στύρα και την Κάρυστο.

Οι επιτόπιες εργασίες πραγματοποιήθηκαν στις 7 και 8 Σεπτεμβρίου 2020, υπό τη καθοδήγηση της Chloé Chezeaux (Παν/μιο της Λοζάνης), με τη συνεργασία των Jérôme André (Παν/μιο της Λοζάνης) και Tobias Krapf (ΕΑΣ).

Ίλκιζες *δρακόσπιτο*

Περισσότερες πληροφορίες
K. Reber, The Dragon Houses of Styra: topography, architecture and function. Mediterranean Archaeology & Archaeometry 10, 2010, 53-61.

Όρμος Κοιλάδας

Julien Beck – Ανδρέας Σωτηρίου

Το Πανεπιστήμιο της Γενεύης διενεργεί από το 2012, υπό την αιγίδα της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ελλάδα και σε συνεργασία με την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, έρευνες σε βυθισμένες προϊστορικές θέσεις σε έναν κολπίσκο στη νότια Αργολίδα.

Στην επιλογή του όρμου της Κοιλάδας οδήγησε και το γεγονός ότι, στη βόρεια ακτή του, έχει εντοπιστεί το σπήλαιο Φράγχθι, το οποίο είναι γνωστό στους μελετητές της προϊστορικής εποχής. Το σπήλαιο ανασκάφηκε από μια αμερικανική ομάδα στις δεκαετίες 1960 και 1970 και αποκάλυψε ότι η θέση παρουσιάζει συνεχή κατοίκηση από την Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο, περίπου 40.000 χρόνια πριν, έως την ύστερη Νεολιθική, περίπου το 3.000 π.Χ.

Το σπήλαιο, σήμερα, ανοίγεται προς μια μικρή παραλία με βότσαλα, αλλά στο τέλος της τελευταίας εποχής των παγετώνων, πριν από περίπου 20.000 χρόνια, όταν η στάθμη της θάλασσας ήταν 120 μ. πιο χαμηλά, το σπήλαιο απείχε αρκετά χιλιόμετρα από την ακτή. Έτσι, στη θέση του όρμου υπήρχε μια μικρή επίπεδη παράκτια περιοχή που την διέσχιζε ένα ποτάμι — ιδανικός χώρος, δηλαδή, για κυνήγι και τροφοσυλλογή στα Παλαιολιθικά και Μεσολιθικά χρόνια, και αργότερα πρόσφορο έδαφος για γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες κατά τη Νεολιθική περίοδο, οπότε και εμφανίστηκαν τα πρώτα χωριά.

Προϊστορικά τοπία

Τι σώζεται, όμως, από τα προϊστορικά τοπία της περιοχής; Το 2014, η χρήση μιας ηχοβολιστικής συσκευής πολλαπλών δονήσεων οδήγησε σε μια εντυπωσιακή ανακάλυψη στον όρμο: το πέρας μιας αρχαίας επίπεδης παραποτάμιας αναβαθμίδας παραμένει ορατό στον θαλάσσιο βυθό, σε βάθος 4–5 μ. Επιπλέον, η επίχωση διασχίζεται από υπόσκαφες χαράδρες, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί από τα θαλάσσια ρεύματα που περιβάλλουν το σπήλαιο και εκβάλλουν πιο χαμηλά στον ποταμό. Αυτές οι χαράδρες παρουσιάζουν εξαιρετικό αρχαιολογικό ενδιαφέρον, καθώς θα μπορούσαν να περιέχουν προϊστορικά κατάλοιπα που μεταφέρθηκαν εκεί λόγω της διάβρωσης του εδάφους.

Το 2018, πραγματοποιήθηκαν αρκετές προσπάθειες να ερευνηθούν οι χαράδρες αυτές. Έτσι, τέσσερις διαφορετικές θέσεις επιλέχθηκαν και επισημάνθηκαν με σημαδούρες. Οι δύτες εξερεύνησαν κάθε μία από αυτές τις θέσεις, αλλά χωρίς επιτυχία, καθώς σε κάθε περίπτωση ο βυθός αποδείχτηκε «απελπιστικά» επίπεδος. Το 2019, η κακή ορατότητα δεν επέτρεψε τη διενέργεια νέων ερευνών στη θέση. Το μυστήριο παραμένει άλυτο: πώς να ερμηνεύσει κανείς το γεγονός ότι συγκεκριμένα στοιχεία του υποθαλάσσιου αναγλύφου, ορατά μέσω της ηχοβολιστικής συσκευής, δεν είναι ορατά στους δύτες;

Οι μετρήσεις που έγιναν το 2014 αποκάλυψαν επίσης, ότι στο δυτικό άκρο του όρμου, αυτά που έμοιαζαν με δύο μεγάλα κοιλώματα στο έδαφος, βάθους περίπου 10 μέτρων, θα μπορούσαν να είναι φυσικές κοιλότητες που συνδέονται με προϊστορικές πηγές. Η περίπτωση θυμίζει την ανακάλυψη που έγινε το 2019 σε έναν όρμο λίγο δυτικότερα, όπου δύτες ερεύνησαν ένα υποθαλάσσιο σπήλαιο που φιλοξενούσε μια πηγή ακόμη ενεργή. Το καρστικό γεωπεριβάλλον που χαρακτηρίζει τον όρμο της Κοιλάδας δεν βρίσκεται σε αντίθεση με τα παραπάνω.

Το 2020, παρά τις επαναλαμβανόμενες προσπάθειες να εντοπιστούν οι βυθισμένες χαράδρες, τούτο δεν κατέστη δυνατό και πάλι λόγω της κάκιστης ορατότητας. Όσο για τα κοιλώματα του εδάφους, επίσης δεν παρατηρήθηκαν επί τόπου: ωστόσο, σε συνθήκες ιδανικής ορατότητας, ένας δύτης ερεύνησε επί τόπου τον βυθό παίρνοντας μετρήσεις του βάθους ανά τακτά διαστήματα, αλλά χωρίς επιτυχία, καθώς οι βυθομετρικές μετρήσεις έχουν απόκλιση μόνο μερικά εκατοστά από το ένα άκρο του τομέα στο άλλο.

Αυτή η διπλή αποτυχία είναι δύσκολο να δικαιολογηθεί: σε δύο σημεία του όρμου, οι δύτες δεν μπόρεσαν να παρατηρήσουν παρά μόνο την κανονικότητα του θαλάσσιου βυθού, εκεί όπου η ηχοβολιστική συσκευή πολλα-

Όρμος της Κοιλάδας (Αργολίδα).
Bay of Kiladha (Argolid).

Οργάνωση και συμμετέχοντες

Η μελέτη διενεργήθηκε 3–13 Αυγούστου 2020. Τις εργασίες πεδίου διηύθυναν, ο Α. Σωτηρίου (Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων) από την ελληνική πλευρά, και ο J. Beck (Παν/μιο Γενεύης) από την ελβετική πλευρά. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στην Π. Καλαμαρά, Προϊσταμένη της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, και στον K. Reber, Διευθυντή της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ελλάδα, όπως και στους K. Κυπριώτη (Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων), P. Birchler Emery (μελέτη των κινητών αρχαιολογικών ευρημάτων, Παν/μιο της Γενεύης), G. Bobov (αρχαιολόγο, Σόφια), Α. και Ε. Λασκαρίδου (αρχαιολόγους, Κρανίδι), Α. Σενή (υλικοτεχνική υποστήριξη, Όρμος Κοιλάδας), Γ. Νομικό (υπεύθυνο καταδύσεων, Αθήνα), Α. και L. Masselot (Saint-Cergue), S. Emery (Γενεύη), στην οικογένεια Λιβανού και στην εταιρεία Meylan Publicité + Signalétique, χωρίς την πολύτιμη βοήθεια των οποίων δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μια τέτοια αποστολή.

πλών δονήσεων προμήνυε ένα τραχύ ανάγλυφο. Θα μπορούσε η γεωγραφική τοποθεσία να μην είναι ακριβής και, αντίθετα, χαράδρες και κοιλώματα εδάφους να βρίσκονται αλλού; Κάτι τέτοιο φαίνεται απίθανο στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Τοπογραφικές αποτυπώσεις

Το 2020, παράλληλα με τις υποθαλάσσιες έρευνες διενεργήθηκαν και άλλου είδους εργασίες στον όρμο, και ειδικότερα στον τομέα Λαμπαγιαννά, στα ανοιχτά της ομώνυμης παραλίας. Εκεί, μερικές εκατοντάδες μέτρα βόρεια του σπηλαίου Φράγχθι, τα λίθινα θεμέλια τοίχων και οικοδομημάτων είναι ακόμη ορατά στο θαλάσσιο βυθό. Πρόκειται για τα λείψανα μιας παράκτιας εγκατάστασης που χρονολογείται στις αρχές της Εποχής του Χαλκού, κατά την 3η χιλιετία π.Χ. Από το 2016, αυτές οι κατασκευές αποτέλεσαν αντικείμενο τοπογραφικής αποτύπωσης, έργο που αποδεικνύεται μακροχρόνιο, καθώς τα λείψανα εκτείνονται σε έκταση περίπου 1,2 εκταρίων. Για να αποτυπωθεί στο σχέδιο η κάθε κατασκευή, θα πρέπει να ληφθούν μετρήσεις σε διάφορα σημεία της. Οι μετρήσεις αυτές πραγματοποιούνται τοποθετώντας ένα σημάδι, ορατό στην επιφάνεια, καθέτως πάνω από κάθε σημείο και, στη συνέχεια, υπολογίζεται η θέση του σημείου χρησιμοποιώντας έναν σταθμό-δέκτη, ο οποίος είναι εγκατεστημένος στην παραλία. Το 2020, ο στόχος ήταν να επιβεβαιωθούν οι μετρήσεις που λήφθηκαν τα προηγούμενα έτη και να ολοκληρωθεί η αποτύπωση.

Υποβρύχιες έρευνες των στοιχείων του προϊστορικού τοπίου.
Underwater exploration on features of the prehistoric landscape.

Μελέτη κινητών ευρημάτων

Οι αρχαιολογικές έρευνες περιορίστηκαν στο εσωτερικό του όρμου. Τα κινητά αρχαιολογικά ευρήματα (κεραμικά και λίθινα αντικείμενα, οστά ζώων και πολυάριθμα όστρεα που προέρχονται από επιφανειακή έρευνα ή ανασκαφή) φυλάσσονται στις εγκαταστάσεις της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων στην Αθήνα. Το 2020, τρεις εβδομάδες αφιερώθηκαν στην επιτόπια μελέτη των αγγείων και των εργαλείων που είχαν συλλεχθεί από τις επιφανειακές έρευνες και τις υποβρύχιες ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στην Λαμπαγιαννά από το 2015 έως το 2017. Έτσι, χιλιάδες κεραμικά όστρακα που ανακαλύφθηκαν στον θαλάσσιο βυθό σταδιακά καταγράφηκαν, περιγράφηκαν και στη συνέχεια σχεδιάστηκαν ή φωτογραφήθηκαν, προκειμένου να εξαχθούν περισσότερα στοιχεία για τη χρονολόγηση και την οργάνωση της εγκατάστασης της πρώιμης Εποχής του Χαλκού, καθώς και για τις δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα και τις σχέσεις που η συγκεκριμένη εγκατάσταση είχε, την εποχή εκείνη, με άλλα περιφερειακά κέντρα.

Αναφορικά με τα εργαλεία (παραγωγή λίθινων), οι υποβρύχιες ανασκαφές παρείχαν απαραίτητα στοιχεία για να παρακολουθήσει κανείς την εξέλιξη από τη μία περίοδο στην άλλη, καθότι η κατοίκηση του χώρου είναι πολύ αρχαιότερη από τον οικισμό της πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Στην προκειμένη περίπτωση, η έκπληξη προήλθε από τη μελέτη των πρώτων υλών, με κυρίαρχη τη χρήση του ασβεστόλιθου στην αμέσως προγενέστερη φάση από εκείνη που τοποθετούνται χρονολογικά τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που είναι ορατά στον βυθό. Φαίνεται ότι μια τέτοια πρακτική δεν είχε μέχρι σήμερα παρατηρηθεί.

Εργαστήρια και αρχαιολογικές δράσεις για το ευρύ κοινό

Όπως κάθε καλοκαίρι από το 2015, οι εργασίες πεδίου συνοδεύτηκαν από επιμόρφωση μέσω της πειραματικής αρχαιολογίας: πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για εργαστήρια που βοηθούν τους συμμετέχοντες να κατανοήσουν την τεχνική παραγωγής κεραμικής κατά τη Νεολιθική Εποχή, βασιζόμενοι στα αγγεία που ανακαλύφθηκαν στο σπήλαιο Φράγχθι και στη γύρω περιοχή. Για μία εβδομάδα προτάθηκαν διάφορες δραστηριότητες, μεταξύ των οποίων η συλλογή αργίλου σε μια ελώδη περιοχή στο νότιο άκρο του όρμου, η κατασκευή αγγείων και η όπτηση μέσα σε λάκκους που ανοίχτηκαν ειδικά για το σκοπό αυτό στην παραλία Λαμπαγιαννά. Αυτή η τελευταία δραστηριότητα αποτέλεσε το αντικείμενο μιας ακόμη δράσης για το ευρύ κοινό. Επίσης, τα παιδιά μπορούσαν να λάβουν μέρος σε ένα βιωματικό εργαστήριο κεραμικής, ειδικά οργανωμένο για μικρές ηλικίες.

Εργαστήριο κεραμικής για παιδιά.
Pottery workshop with children.

Abstract

In 2020, the Greek-Swiss team continued exploring the submerged prehistoric landscape of the Bay of Kiladha (Argolis). In the sector of Lambayanna, further survey work was carried out at the Early Bronze Age settlement that is today under water. The numerous finds, in particular pottery fragments and stone tools, were studied in Athens, where the excavation material is stored. Another focus of the project is the communication of scientific research to a broad audience through workshops and guided tours.

Συμβούλιο του Ιδρύματος — Board of Trustees

Pascal Couchepin, *Πρόεδρος — President*
Pierre Ducrey, *Αντιπρόεδρος — Vice president*
Sylvian Fachard, *Μέλος — Member*
Matthieu Honegger, *Μέλος — Member*
Karl Reber, *Διευθυντής — Director*
Danielle Ritter, *Μέλος — Member*
Peter Schöpf, *Μέλος — Member*
Jean Terrier, *Μέλος — Member*

Συμβουλευτική Επιτροπή — Advisory Council

Lorenz Baumer, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Γενεύης — Representative of the University of Geneva*
Christoph Bühler, *Ad personam*
Véronique Dasen, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου του Fribourg — Representative of the University of Fribourg*
Hédi Dridi, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου του Neuchâtel — Representative of the University of Neuchâtel*
Sylvian Fachard, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Λοζάνης — Representative of the University of Lausanne*
Kristine Gex, *Ad personam*
Martin Guggisberg, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Βασιλείας — Representative of the University of Basel*
Andreas Guth, *Ad personam*
Ευάγγελος Καλούσης, *Εκπρόσωπος της ελβετικής βιομηχανίας στην Ελλάδα — Representative of Swiss industrial companies in Greece*
Α.Ε. κ. Olaf Kjelsen, *Πρέσβης της Ελβετίας στην Ελλάδα — Swiss Ambassador in Greece*
Denis Knoepfler, *Ad personam*
Κωνσταντίνος Κόκκινος, *Εκπρόσωπος της ελβετικής αποικίας στην Ελλάδα — Representative of the Swiss colony in Greece*
Elena Mango, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Βέρνης — Representative of the University of Bern*
Σπύρος Νιάρχος, *Ad personam*
Anne de Pury-Gysel, *Ad personam*
Christoph Reusser, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Ζυρίχης — Representative of the University of Zürich*
Α.Ε. κ. Αικατερίνη Ξαγοράρη, *Πρέσβειρα της Ελλάδας στην Ελβετία — Greek Ambassador in Switzerland*

Antonio Loprieno, *Μόνιμο φιλοξενούμενο μέλος — Permanent guest*

Συνεργάτες — Collaborators

Thierry Theurillat, *Επιστημονικός γραμματέας στη Λοζάνη — Assistant director in Switzerland, Lausanne*
Tobias Krapf, *Επιστημονικός γραμματέας στην Αθήνα — Assistant director in Greece, Athens*
Valentina Di Napoli, *Διοικητική γραμματέας στην Αθήνα — Administrative Secretary in Greece, Athens*
Sandrine Michoud, *Διοικητική γραμματέας στη Λοζάνη — Administrative Secretary in Switzerland, Lausanne*
Χάρης Γιαννουλόπουλος, *Υπεύθυνος για τη συντήρηση — Chief Restorer*
Γαλάτεια Κονσουλίδη, *Συντηρήτρια αρχαιοτήτων — Restorer*
Κώστας Ευαγγελίου, *Διαχείριση στην Ερέτρια — Intendant in Eretria*
Τάκης Πετρογιάννης, *Κηπουρός στην Ερέτρια — Gardener in Eretria*
Μαρία Μακροπούλου, *Οικιακή βοηθός στην Ερέτρια — Housekeeper in Eretria*
Άρτεμις Βασιλείου, *Οικιακή βοηθός στην Αθήνα — Housekeeper in Athens*

Επιστημονικά μέλη
Scientific members

Delphine Ackermann (Παν/μιο Poitiers)
Επιγραφική και προσωπογραφική έρευνα
delphine.ackermann01@gmail.com

Guy Ackermann (EfA – Παν/μιο Λοζάνης)
Μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής της Ερέτριας και της Αμαρύνθου
Δημοσίευση του Γυμνασίου της Ερέτριας
Guy.Ackermann@unil.ch

Jérôme André (Παν/μιο Λοζάνης)
Αρχιτεκτονικές μελέτες στην Αμάρυνθο
Jerome.Andre@unil.ch

Julien Beck (Παν/μιο Γενεύης)
Διεύθυνση της ανακαφής στον Όρμο της Κοιλάδας
Julien.Beck@unige.ch

Solange Bernstein (Αρχαιολογική Υπηρεσία του Καντονιού Aargau)
Δημοσίευση των λύχνων των ελβ. ανασκαφών στην Ερέτρια
solange@bernstein.li

Chloé Chezeaux (Παν/μιο Λοζάνης)
Συνεργασία στην ανασκαφή στην Αμάρυνθο
Chloe.Chezeaux@unil.ch

Francesca Dell'Oro (Παν/μιο Λοζάνης)
Έρευνα της ευβοϊκής διαλέκτου
francesca.delloro@unil.ch

Valentina Di Napoli (ΕΑΣ)
Συνεργασία στη δημοσίευση του Σεβαστείου της Ερέτριας
dinapoli@esag.swiss

Brigitte Demierre Prikhodkine (Παν/μιο Λοζάνης)
Μελέτη των γυάλινων ευρημάτων και της παλαιοχριστιανικής εποχής στην Ερέτρια
brigittedemierre@hotmail.com

Sylvian Fachard (Παν/μιο Λοζάνης)
Μελέτη της ενδοχώρας και της Αμαρύνθου
Sylvian.Fachard@unil.ch

Claudia Gamma (Παν/μιο Βασιλείας-SNSF)
Μελέτη της κλασικής κεραμικής στην Ερέτρια και Αμάρυνθο (διδ. διατριβή)
Claudia.Gamma@unibas.ch

Kristine Gex (Παν/μιο Λοζάνης)
Μελέτη της αρχαϊκής και κλασικής κεραμικής
Kristine.Gex@unil.ch

Daniela Greger (Παν/μιο Λοζάνης-SNSF)
Ευβοϊκή κεραμική της Μεσογείου
Συνεργασία στην ανασκαφή στην Αμάρυνθο
Daniela.Greger@unil.ch

Sandrine Huber (Παν/μιο Lille)
Το ιερό της Αθηνάς στην Ερέτρια
Έρευνες για λατρείες και τελετουργίες
sandrine.huber@univ-lille.fr

Κυριακή Κατσαρέλια (Παν/μιο Fribourg)
Δημόσιες σχέσεις
kyriaki.katsarelia@unifr.ch

Denis Knoepfler (Collège de France)
Επιστημονική διεύθυνση της ανασκαφής στην Αμάρυνθο
Επιγραφικές και ιστορικές έρευνες
Denis.Knoepfler@unine.ch

Tobias Krapf (ΕΑΣ-SNSF)
Διεύθυνση της ανασκαφής στην Αμάρυνθο
Μελέτη της κεραμικής της ΜΕΧ / ΥΕΧ στην Ερέτρια και Αμάρυνθο
Tobias.Krapf@esag.swiss

Pauline Maillard (Παν/μιο Λοζάνης-SNSF)
Μελέτη των πήλινων ειδωλίων της Ερέτριας και της Αμαρύνθου
Συντονίστρια του προγράμματος Agora
Pauline.Maillard@unil.ch

Sylvie Müller Celka (CNRS-Archéorient)
Μελέτη των προϊστορικών φάσεων της ανασκαφής Μπουρατζά
Διεύθυνση του προγράμματος αναλύσεων κεραμικής της Ερέτριας
sylvie.muller-celka@mom.fr

Ferdinand Pajor (Εταιρεία Ιστορίας της Τέχνης στην Ελβετία)
Έρευνα της Ερέτριας τον 19ο αιώνα
Μελέτη των ταξιδιών του Ed. Schaubert στην Εύβοια και τις Σποράδες το 1847
pajor@gsk.ch

Marek Palaczyk (Παν/μιο Ζυρίχης)
Μελέτη των αμφορέων των ελβ. ανασκαφών στην Ερέτρια
marek.palaczyk@uzh.ch

Karl Reber (ΕΑΣ)
Διευθυντής της ΕΑΣ
Υπεύθυνος των ανασκαφών στην Ερέτρια και Αμάρυνθο
director@esag.swiss

Tamara Saggini (Παν/μιο Γενεύης)
Έρευνα της αρχαϊκής κεραμικής (διδ. διατριβή)
Tamara.Saggini@unige.ch

Stephan G. Schmid (Παν/μιο Humboldt)
Δημοσίευση του Σεβαστείου της Ερέτριας
stephan.g.schmid@culture.huberlin.de

Marguerite Spoerri Butcher (Παν/μιο Warwick)
Μελέτη των νομισμάτων των ελβ. ανασκαφών στην Ερέτρια και Αμάρυνθο
margueritespoerri@gmail.com

Alexandra Tanner (Παν/μιο Ζυρίχης)
Αρχιτεκτονικές μελέτες
alexandra.tanner@hotmail.com

Thierry Theurillat (ΕΑΣ-Παν/μιο Λοζάνης)
Επιστημονική συνδιεύθυνση της ανασκαφής στην Αμάρυνθο
Thierry.Theurillat@esag.swiss

Samuel Verdan (Παν/μιο Λοζάνης-SNSF)
Μελέτη του Ηρώου της Ερέτριας
Μελέτη των γεωμετρικών και αρχαϊκών φάσεων της Αμαρύνθου
Samuel.Verdan@unil.ch

Joséphine Yaw (Παν/μιο Ζυρίχης)
Συνεργασία στην ανασκαφή στην Αμάρυνθο
josiyaw@gmail.com

Simone Zurbriggen (Παν/μιο Βασιλείας)
Μελέτη της ρωμαϊκής κεραμικής της Ερέτριας (διδ. διατριβή)
Δημοσίευση των ρωμαϊκών λουτρών
Simonezurbriggen@hotmail.com

Εξωτερικοί συνεργάτες
External collaborators

Valentin Boissonnas (HES-ARC)
Matthieu Ghilardi (CNRS-CEREGE)
Άγγελος Γκοτσίνας (Παν/μιο Montréal)
Μυρσίνη Γκούμα (Wiener Lab)
Τατιάνα Θεοδωροπούλου (CNRS-CEPAM)
Παναγιώτης Καρκάνας (Wiener Lab)
Maria Liston (Παν/μιο Waterloo)
Εύη Μαργαρίτη (Cyprus Institute)
Paolo Persano (Scuola Normale Superiore)
Δημήτρης Ρούσσος (Wiener Lab)
Γρηγόρης Τσόκας (Παν/μιο Θεσσαλονίκης)
Ξένια Χαραλαμπίδου (VU Amsterdam)

Προσωπικό στις ανασκαφές και στο Μουσείο
Field and museum staff

Θαλασσινός Αλεξίου
Θανάσης Αποστόλου
Ιωάννης Γρούντας
Γεωργία Ευαγγελίου
Γιάννης Κικίδης
Ζωή Κικίδη
Νικολέτα Κόντου
Άγγελος Μεταξάς
Γιάννης Μπιλάλης
Γιώργος Νερούτσος
Ιωάννα Παρίσση
Τάκης Πετρογιάννης
Βαλάντης Σακκής
Γιαννούλα Τάγκα
Βαγγέλης Τσάφος
Βαγγέλης Φωτιάδης

Δημοσιεύσεις, διαλέξεις και νέα
Publications, conferences and news

Δημοσιεύσεις — Publications

Ackermann G., La céramique d'époque hellénistique. Une chrono-typologie au service de l'histoire d'une ville grecque entre la fin du IVe et le Ier s. av. J.-C. Eretria XXIV, Fouilles et recherches. Gollion 2020.

Ackermann G. - André J., Les pistes de course du Gymnase d'Érétrie, AntK 63, 2020, 115-119.

Ackermann G. - Pop L., Une statue de L. Mummius Achaicus au gymnase d'Érétrie?, AntK 63, 2020, 36-54.

André J., Trières à bon port: à la recherche des νεώσοικοι érétriens, Chronozones 25, 2020, 48-55.

Pavlopoulos K. - Vandarakis D. - Fachard S. - Knodell A.R. - Kapsimallis V., Long-term sea level changes in the Saronic and Southern Euboean Gulfs, στο: N. Papadimitriou - S. Fachard *et al.* (επιμ.), Athens and Attica in Prehistory, Proceedings of the International Conference (Athens, 27-31 May 2015). Oxford 2020, 39-48.

Knoepfler D., Amarynthos trente ans après: l'épigraphie a tranché, mais Strabon n'aura pas à plaider coupable, CRAI 2, 2018 (2020), 883-952.

Krapf T. - Reber K., À la recherche du sanctuaire d'Artémis *Amarysia* : dix ans de fouilles à Amarynthos (Eubée), CRAI 2, 2018 (2020), 849-881.

Reber K. - Knoepfler D. - Karapaschalidou A. - Krapf T. - Greger D., Das Artemision EN AMAPYNΘΩI (Kampagne 2019), AntK 63, 2020, 106-114.

Tanner A., Erneuerungsstrategien bei der Platzgestaltung mit Säulenhallen in Eretria und Amarynthos, στο: K. Piesker - U. Wulf-RheidtUmgebaut (επιμ.), Umbau-, Umnutzungs- und Umwertungsprozesse in der antiken Architektur, Internationales Kolloquium in Berlin (21.-24. Februar 2018). Regensburg 2020, 111-126.

Theurillat T. - Ackermann G. - Duret M. - Zurbriggen S., Les thermes du centre. Eretria XXV, Fouilles et recherches. Gollion 2020, με κείμενα των Dubosson B. (La mosaïque de l'*apodyterium*, 82-86), Pop L. (La statuaire, 92-93), Palaczyk M. (Transportamphoren, 121-127), Bernstein S. (Die Lampen, 128-134), Demierre Prikhodkine B. (Le verre, 135-144), Raszy S. (Le petit mobilier, 144-152), Spoerri Butcher M. (Les monnaies, 154-159), Theodoropoulou T. (La faune marine, 170-180), Gkotsinas A. (The terrestrial faunal remains, 163-169), Margaritis E. - C. Pagnoux (The plant remains, 181-186), Coutelas A. (Analyse des mortiers, 187-190), Kondopoulou D. - Zananiri I. - Hervé G. (Archaeomagnetic study, 191-196).

Verdan S. - Theurillat T. - Fachard S. - Ghilardi M., Of Dykes and Men: Eretria in the Making, στο: E. Bianchi - M. D'Acunto (επιμ.), Opere di regimentazione delle acque in età arcaica. Rome 2020, 19-36.

Διαλέξεις — Conferences

Ackermann G., Recherches actuelles sur les gymnases de Delphes et d'Érétrie. Round Table, University of Bordeaux, 21.01.2020.

Ackermann G., The Gymnasium of Eretria: Ongoing Architectural Research on an Hellenistic Palaestra. Dialogues on Greek and Roman Architecture, Swedish Institute at Athens, 24.02.2020.

Krapf T., Οι ελληνοελβετικές ανασκαφές στην Αμάρυνθο (Εύβοια) και η ανακάλυψη του ιερού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος. Παν/μιο Θεσσαλονίκης, Noctua, 01.06.2020.

Krapf T., Late Bronze Age Central Euboea - An Update from the Swiss-Greek Excavations at Amarynthos / a-ma-ru-to (poster). AIA 121st annual meeting, 02.-05.01.2020, Washington.

Saggini T., Chronology in Context: Comparing Late Archaic Pottery between Eretria and Athens. CVA Colloquium Munich, 21-23.10.2020.

Νέα — News

Λόγω της πανδημίας, οι περισσότερες δημόσιες επισκέψεις και δραστηριότητες που συνήθως διοργανώνονται από την ΕΑΣ δεν έλαβαν χώρα.

Due to the Covid pandemic, most of the public visits and events traditionally organised by ESAG could not take place in 2020.

04 09 Επίσκεψη της Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού, κ. Λίνας Μενδώνη, στην Αμάρυνθο.

Visit to Amarynthos by the Minister of Culture and Sport, Lina Mendoni.

03 11 Πρώτη παρουσίαση του προγράμματος επιστημονικής προσέγγισης του κοινού «Αμάρυνθος: αναζητώντας τον χαμένο ναό», στο Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Λοζάνης, στο πλαίσιο προγράμματος Agora, με την υποστήριξη του Ελβετικού FNS.

Inauguration of the scientific mediation workshop "Amarynthos, in search of the lost temple" at the Vaud Archaeology and History Museum in Lausanne, as part of an Agora project supported by the SNSF.

Πρόγραμμα — Program 2021

Το 2020, η ετήσια ομιλία της ΕΑΣ δεν πραγματοποιήθηκε λόγω της πανδημίας. Επιτρεπόντων των συνθηκών, θα πραγματοποιηθεί στις 11 Μαρτίου 2021. Ο Karl Reber, διευθυντής της ΕΑΣ, θα παρουσιάσει τον απολογισμό των δραστηριοτήτων της ΕΑΣ κατά το 2019 και το 2020. Προσκεκλημένος ομιλητής θα είναι ο Sylvian Fachard, καθηγητής στο Παν/μιο της Λοζάνης και νέος διευθυντής της ΕΑΣ.

Το ακριβές χρονοδιάγραμμα των ερευνών πεδίου θα διευκρινιστεί μόλις εγκριθεί από το ΥΠ.ΠΟ.Α.

The Annual Conference of the Swiss School of Archaeology in Greece could not take place in Athens in 2020 due to the pandemic of covid. If the sanitary condition allows it, it will be held on March 11, 2021. Karl Reber, ESAG director, will present the 2019 and 2020 fieldwork. The guest lecturer will be Sylvian Fachard, professor at the University of Lausanne and upcoming director of ESAG.

The dates of the 2021 fieldwork program below are provisional. The program has been submitted to the Greek archaeological authorities for approval.

Πρακτική άσκηση στο Μουσείο της Ερέτριας (Εύβοια)
Museum studies in Eretria (Euboea)
Απρίλιος — April 2021
Υπεύθυνος — Authority:
Samuel Verdan (Παν/μιο Λοζάνης - SNSF)

Ανασκαφές στο Αρτεμίσιο της Αμαρύνθου (Εύβοια)
Excavations in the Artemision of Amarynthos (Euboea)
Ιούλιος - Αύγουστος — July - August 2021
Υπεύθυνοι — Authority:
Sylvian Fachard (ΕΑΣ), Αμαλία Καραπασχαλίδου (ΕΦΑ Ευβοίας)
Έρευνες πεδίου — Field directors:
Tobias Krapf (ΕΑΣ - SNSF), Thierry Theurillat (ΕΑΣ), Samuel Verdan (Παν/μιο Λοζάνης - SNSF)

Επιφανειακή έρευνα για την ιερά οδό στην Αμάρυνθο (Εύβοια)
Field survey of the sacred way in Amarynthos (Euboea)
Αύγουστος — August 2021
Υπεύθυνος — Authority:
Sylvian Fachard (ΕΑΣ)

Ενάλιες έρευνες στον Όρμο της Κοιλάδας (Αργολίδα)
Underwater research in the Bay of Kiladha (Argolid)
Ιούλιος - Αύγουστος — July - August 2021
Υπεύθυνοι — Authority:
Παρασκευή Καλαμαρά (Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων), Sylvian Fachard (ΕΑΣ)
Έρευνες πεδίου — Field directors:
Ανδρέας Σωτηρίου (Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων), Julien Beck (Παν/μιο Γενεύης)

Ανασκαφή του «δρακόσπιτου» στο Ίλκιζες (Εύβοια)
Excavation at the « Dragenhouse » of Ilkizes (Euboea)
Σεπτέμβριος — September 2021
Υπεύθυνοι — Authority:
Αγγελική Σίμωσι (ΕΦΑ Ευβοίας), Karl Reber (ΕΑΣ), Μαρία Χιδίρογλου (ΕΑΜ Αθηνών)
Έρευνες πεδίου — Field directors:
Karl Reber (ΕΑΣ), Μαρία Χιδίρογλου (ΕΑΜ Αθηνών), Chloé Chezeaux (Παν/μιο Λοζάνης)

Στην Ελλάδα

Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

Σκαραμαγκά 4Β, GR-104 33 Αθήνα

Τηλ. +30 210 822 14 49 E-mail : info@esag.swiss

Στην Ελβετία – In Switzerland

École suisse d'archéologie en Grèce

c/o Institut d'archéologie et des sciences de l'Antiquité

Anthropole - Université de Lausanne, CH-1015 Lausanne

Tel. +41 21 692 38 81 E-mail : admin@esag.swiss

www.esag.swiss

www.facebook.com/esag.swiss

σε συνεργασία με

in collaboration with

UNIL | Université de Lausanne · UNIVERSITÄT BERN · UNIVERSITÉ DE FRIBOURG UNIVERSITÄT FREIBURG · UNI BASEL · Universität Zürich · Université de Neuchâtel · UNIVERSITÉ DE GENÈVE